

**Katedra filosofie, Filosofická fakulta Univerzity Palackého
v Olomouci.**

JAK DĚLAT VĚCI BEZ SÉMANTIKY.
How to Do Things without Semantics.

Diplomová práce.

Autor: *Petr Stojan*

Vedoucí práce: *Mgr. Petr Glombíček, PhD.*

Datum odevzdání: VI/2006

Poděkování:

Petru Glombíčkoví za vše, co jsem se od něj naučil.

Janě Matulové za to, že to vydržela.

Přátelům a spolužákům, bez nichž bych to nevydržel já.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a použil pouze pramenů uvedených v seznamu literatury.

Motta:

There is no saying absolutely what the meanings are; there is only semantics.

Parafráze W.V.O.Quina

The rightly understood semantics, even the most formal one, is part of pragmatics, and even the most purely syntactical (formal) rules of logical inference are anchored in the semantics and even pragmatics of the symbols involved in it.

J.Hintikka

Obsah:

0. Úvod.	5
1. Filosofické nároky sémantiky a most mezi jazykem a světem.	9
2. Čistá sémantika a redukční procedury.	19
3. Nevyjádřitelnost sémantiky vs. sémantické pojmy jako pojmy metajazyka.	41
4. Je Kripkova teorie kauzálního řetězce postačující sémantickou teorií? Intermezzo.	51
5. Šílenství definovat význam aneb spory o smysluplnost.	60
6. Závěr: Existuje filosofický problém významu?	72
7. Bibliografie.	77

0. Úvod

Název práce, kterou právě začínáte číst, je – podobně jako všechny ostatní výrazy přirozeného jazyka – minimálně dvojznačný. V této práci se pokusím vysvětlit a podat důvody pro dvě tvrzení, která by mohla být považována za explicitnější vyjádření „významu“ tohoto názvu:

(1) Neexistuje žádný *filosofický* problém významu.

A název by se pak dal reformulovat třeba takto: „Jak dělat filosofii bez teorie významu.“

(2) Neexistuje žádný radikální předěl mezi jazykem a světem, který by bylo třeba přemostit nějakou teorií toho, jak jazyk tomuto světu odpovídá.¹

A název by se pak dal reformulovat třeba takto: „O tom, že zaobcházet s věcmi tzv. vnějšího světa můžeme i bez sémantické teorie a o tom, že s jazykem zacházíme podobně.“

Nehledě na to, co zde v obou reformulacích znamená výraz „neexistuje“, je zřejmé, že jde o tvrzení negativní a že tedy hlavní zaměření práce bude především kritické. Pokusím se však dosáhnout toho, aby tato kritika mohla být označována za kritiku konstruktivní v tom smyslu, že bořením některých dogmat a zrušením některých pseudoprobémů otevře cestu dalšímu myšlení, které tak nebude muset kodrcat přes jejich hrboly a výmoly.

Tvrzení (1) se může na první pohled zdát poněkud příliš radikální, například v tom, že jeho důsledkem se zdá být, že práce dlouhé řady filosofů, kteří se významem zabývali, přijde vniveč. Zdůrazňuji, že toto nejen za důsledek svého tvrzení nepovažuji, ale že jsem přesvědčen o naprostém opaku. Výsledkem práce filosofů zabývajících se významem

¹ Dále v této práci budu tomuto tvrzení říkat též *konfrontační teze* a ty sémantické teorie, které budou vystaveny jako prostředky přemostění této mezery, budu nazývat *bridge-building sémantikou* (BBS). Viz 1. kap.

je právě to, že význam jakožto specifický filosofický problém zmizel. Ne, že by se těmto filosofům podařilo vysvětlit všechny problémy s významem spjaté, ale problémy, které zbývají (a není jich málo), přešly do kompetence speciálních věd; zvláště lingvistiky a formálně-logické sémantiky na jedné straně a sociálních věd na straně druhé (abychom jmenovali alespoň některé). Neoddiskutovatelnou zásluhou filosofů jazyka je také to, že se vůbec tyto speciální vědy jakožto vědy ustanovily (formální sémantika), případně že se významně změnila jejich podoba a kompetence (sociální vědy, kognitivní vědy, kybernetika). Jinými slovy, původní motivace, které filosofy vedly k tomu, že se začali významem zabývat v naději, že jeho postizování jim umožní vyřešit některé staré filosofické problémy, se s tím, jak se prohlubovalo jejich chápání tohoto zvláštního jevu, zkrátka vytrácely a tyto naděje se čím dál více začínaly jevit jako liché. Přesto byly zaznamenány významné dílčí úspěchy vedoucí především k vyjasnění filosofického diskurzu.

Tuto deziluzi z filosofické sémantiky lze ovšem chápat i jinak, jak je přesvědčena určitá část filosofů. Není tomu tak, tvrdí tito filosofové, že by sémantické problémy ztratily filosofickou relevanci, ale tak, že pokrok v sémantice nám ukázal, že tradiční filosofické problémy byly irelevantními pseudoproblémy. Namísto toho, aby připustili, že sémantika se etablovala jako speciální věda, případně se rozpustila do různých speciálně vědních disciplín, tvrdí, že se díky jejím výsledkům změnila samotná povaha filosofie; někdy dokonce i natolik, že sama filosofie zaniká nebo se stává speciální vědou, případně se ve speciálních vědách rozpouští.² Filosofie se naturalizuje, tvrdívá se také. Z důvodů, které by dále měly být jasné, sáhnu spíše po prvním z vysvětlení. Namísto toho, abych tvrdil, že se změnila sama povaha

² Srov. toto vyjádření H. Putnama: „Tak jako logickému pozitivismu (který je ovšem sám druhem analytické filosofie) se i analytické filosofii podařilo zničit samotný problém, ze kterého povstala. Všechny pokusy tento problém vyřešit nebo alespoň přesně říci, co by se mohlo brát za jeho řešení, selhaly. (...) Máme tu tedy paradox: v okamžiku, kdy je analytická filosofie uznána za ‚dominantní hnutí‘ světové filosofie, došla tato filosofie ke konci svého projektu – ale do slepé uličky, nikoli k završení.“ Cit. dle: Peregrin (2005b, s. 17.) Argumentace Rortyho (2000) je natolik známá, že ji snad ani není třeba na tomto místě připomínat jako relevantní; obdobně s naturalistickými projekty Quinova typu.

filosofie či alespoň významná část jejího pole působnosti, budu tvrdit, že existují-li ještě nějaké problémy významu, pak to nejsou problémy (výsostně) filosofické, a že jediné, o co tedy filosofie přišla, jsou právě ony.

Důsledky, jaké to má pro filosofy jazyka, jsou ovšem stejné, ať už se na věc díváme jakkoli. Teoretikům, kteří se dále budou chtít zabývat tradičními problémy významu, pak zbývají v podstatě tři možnosti: Buď se důsledně naturalizují (a přestoupí na katedry příslušných speciálně vědních oborů), nebo se z nich stanou historikové filosofie a budou se zvl. analytickou filosofií zabývat tak, jak se dnes filosofové zabývají např. německým idealismem (což není chápáno nijak pejorativně) nebo se budou sémantikou a ostatními příslušnými vědami zabývat v rámci filosofie vědy tak, jako se dnes zabývají matematikou, fyzikou, biologií či historiografií (přičemž zde platí totéž, co o historické filosofie).

Tvrzení (2) sice tak radikální není (*mea culpa*), ale možná se na první pohled zdá být v rozporu s tvrzeními v první části. V té říkáš, mohl by někdo namítnout, že sémantika jako filosofická disciplína je „přežitá“ a že žádné filosofické problémy významu neexistují, ale to, co ve (2) tvrdíš, vyjadřuje přece *jednu z filosofických pozic*, které se v rámci debat o významu etablovaly. Přitom rozhodnout, zda právě tato pozice je ta správná, a ne třeba nějaká jiná, můžeme pouze v debatách, které budou právě výsostně filosofické.

Na tuto námitku samozřejmě mohu odpovědět, a následující práce se pokouší mj. být takovou odpovědí. Lze ji tedy také číst jako zkoumání vztahu mezi těmito dvěma tvrzeními. Dle mého názoru je lze totiž považovat za ekvivalentní, což nemusí být na první pohled zřejmé. Pokud ani jedno z těchto tvrzení neplatí, nemělo by být námitek. Tehdy, kdy existuje mezera mezi jazykem a světem, je zřejmé, že sémantika, která by v takovém případě měla podat vysvětlení toho, jak význam jazykových výrazů tuto mezeru přemostuje, je filosoficky relevantní. Problém významu by se pak zhruba kryl s tradičním filosofickým problémem, vyjádřeným otázkou: „Jak poznáváme vnější svět?“ Z tohoto důvodu též nemůže nastat situace, kdy by platilo (1) a

neplatilo (2). Nemůže totiž nastat situace, kdy by význam nebyl filosofickým problémem a přesto by existovala nějaká propast mezi jazykem a světem, propast, kterou by bylo třeba překlenout pomocí nějaké teorie významu. (O platnosti tvrzení (2) a o jeho důsledcích pro sémantiku pojednává zvl. první kapitola.) Pokud obě tvrzení platí, což je možnost, kterou samozřejmě budu dále hájit, neměla by také vznikat žádná komplikace. Je-li jazyk stejnou součástí toho, co nazýváme světem, jako kameny, počítače, šachy či cokoli jiného, není důvod, proč ho neobjektivizovat a nezkoumat význam jeho výrazů pomocí nějaké běžné empirické disciplíny, ať už se bude jmenovat jakkoli. (O tom více především ve druhé kapitole.) Poněkud zamotanější je případ, kdy by neplatilo tvrzení (1) a zároveň platilo tvrzení (2), tedy případ, kdy by sice neexistovala žádná mezera mezi jazykem a světem, ale přesto bychom mohli význam považovat za filosofický problém. V následující práci se pokusím ukázat, že v případě, kdy by někdo chtěl zastávat (2) a popírat (1), mýlil by se (nemýlím-li se já, zvl. ve třetí a šesté kapitole).

1. Filosofické nároky sémantiky a most mezi jazykem a světem.

V této kapitole budu vycházet z toho, že motivace filosofů, kteří se začali na přelomu devatenáctého a dvacátého století zabývat významem, byly ve své podstatě epistemologické. Starší epistemologické projekty byly těmito filosofy považovány za beznadějně proto, že se v nich operovalo s metafyzickými pojmy, jejichž smysluplnost byla považována za pochybnou. Dříve, než začneme tyto pojmy používat, musíme provést jakousi kritiku čistého jazyka, tedy apriorním zkoumáním struktur našeho jazyka obdržet podmínky možnosti jakéhokoli vypovídání o světě a – což je zajímavější – o tomto jazyce.

Jak vidíme, byly tyto pohnutky veskrze kantiánské. Sémantika měla být transcendentální disciplínou, která měla ukázat, jaké jsou podmínky možnosti toho, abychom vůbec mohli o něčem smysluplně hovořit. Měla ukázat, jak se z jazyka, chápaného jako náhrada za transcendentální subjekt, dostat ven k reálnému světu a jak je jazyk zodpovědný za strukturaci tohoto světa.

Tato tvrzení zde nebudu dokazovat ani pomocí textové evidence z děl pionýrů analytické filosofie, ani nijak jinak; budu je považovat za obecně přijatá, neboť tak se, zdá se mi, většinou pohlíží na snažení ne-li všech, tak alespoň těchto prvních analytických filosofů.³ Nicméně jakýsi obrázek toho, co tímto kantiánským pojetím sémantiky myslím konkrétněji, zajisté na následujících stranách vyvstane, a to proto, že

³ Srov. : „Kedysi sa filozofia chápala ako skúmanie Reality, ale nahradila ju aplikácia empirických metód vo fyzikálnych vedách. Mnohí (Locke, Hume, Kant a iní) ju chápali tiež ako *apriórne* skúmanie Vedomia s veľkým V alebo poznania s veľkým P, toto skúmanie však postupne ale dôsledne nahradila aplikácia empirických metód v psychológii; a dnes sa filozofia všeobecne považuje za *apriórne* skúmanie Jazyka. Zaiste je rozumné predpokladať, že ľudia začnú byť znovu nespokojní s *apriórnymi* zovšeobecneniami abstrakcií a obrátia sa k metodickému skúmaniu faktov, k porovnávanej jazykovede a sémantike, ktoré sa profilovali ako vedy len nedávno. Zdá sa, že z historického hľadiska funkciou filozofie je iniciovať pravú vedu pomocou špekulácie; vo všetkých svojich fázach (okrem čistej logiky) funguje ako predveda.“ (Hampshire, 1948. Cit. dle Oravcová, 1992, s. 97.) Nebo: „Analytická‘ filozofia je ďalším variantom kantovskej filozofie, ktorého základným znakom je to, že reprezentáciu chápe ako jazykovú, a nie ako mentálnu reprezentáciu, a filozofiu jazyka ako disciplínu, ktorá poukazuje na ‚základy poznania‘, a ako ‚trascendentálnu kritiku‘ či psychológiu. Týmto dôrazom na jazyk (. . .) sa nijako podstatne nemení karteziánsko-kantovská problematika, preto sa nemení ani predstava filozofie o sebe samej.“ (Rorty, 2000, s. 7.)

takováto pojetí budou jedním z cílů mých námitek.

V této kapitole budu především kritizovat představu, že má smysl mluvit o nějaké takové mezeře mezi jazykem a světem, kterou by bylo třeba za pomoci takové disciplíny, jakou měla být sémantika (nebo epistemologie, resp. sémantika s epistemologickými nároky), překlenout; že tedy sémantika by nám měla dávat návod, jak se dostat z „uzavření v jazyku“ ke „světu vně něj“. Pokud ovšem žádná takováto „ontologická“ mezera neexistuje, nemáme ani žádné důvody k tomu, abychom sémantice jako disciplíně připisovali nějakou epistemologickou či vůbec filosofickou relevanci, jakou si tato kantiánská sémantika nárokovala.

Zásadní otázkou, s níž se musí sémantika chápaná jako disciplína popisující vztah jazyka a světa vypořádat, je otázka realismu. Výraz „realismus“ je ovšem natolik mnohoznačný a zavádějící, nakolik ještě výraz může být, aby mohl být užíván ve filosofických diskuzích. V této práci budu za problém realismu považovat otázku, zda máme (jakožto uživatelé jazyka) přístup ke světu tak, jak je takřikajíc „sám o sobě“, nezávisle na tom, co o něm v tom kterém jazyce říkáme, a nezávisle na jakékoli teorii, kterou bychom v tomto jazyce formulovali. Jak ještě uvidíme, je toto přímočaré pojetí realismu indiferentní vůči přijetí či odmítnutí nějaké formy realismu týkajícího se uznání „existence“ některého druhu abstraktních entit či týkajícího se povahy pravdy v Dummettově smyslu.

Standardně bývá problém realismu chápán tak, že zde máme dva soupeřící tábory. V prvním táboře se sdružují realisté, kteří tvrdí, že máme přístup ke světu tak, jak je sám o sobě, nezávisle na našem jazyce,⁴ přičemž své tvrzení dokládají nějakou teorií reprezentace, tedy teorií toho, jak výrazy (jména, věty) našeho jazyka odpovídají věcem

⁴ Nebo nezávisle na tom, co si o tomto světě myslíme. V tom případě se v následujících řádcích za „výrazy“ dosadí „myšlenky“, ale problém stále zůstává. Rozdíl mezi postavením problému jako problému teorie významu či jako problému teorie mysli nemá na jeho řešení, jaké se pokusíme nabídnout, žádný podstatný vliv, pokud by bylo možné k těm pojetím významu, jaké budu dále považovat za obhajitelná, vytvořit i odpovídající teorii mysli. Detailněji se zde ovšem nějakou takovou teorií zabývat nemohu.

(předmětům, faktům) ve skutečném světě, resp. tvrdí, že výrazy našeho jazyka nějak *musejí* odpovídat tomuto světu. Ve druhém táboře by měli být tzv. antirealisté, kteří realistům namítají, že nemáme žádné procedury, jimiž bychom rozhodli, zda výrazy našeho jazyka svět tak, jak je o sobě, skutečně reprezentují. Jakékoli zdůvodnění, které bude realista pro své pojetí reprezentace chtít podat, se bude muset opět odehrávat v jazyce, namítá antirealista, a z toho vyvozuje, že pokud je idea teorie reprezentace takto nekoherentní, tedy že mimojazykové entity, které by měly být reprezentovány výrazy našeho jazyka, nejsou epistemologicky uchopitelné jinak, než zase nějakým jazykovým opisem, nemáme ani způsob, jak se dostat ke světu mimo náš jazyk.

Myslím si ovšem, že postavit problém takto je naprosto nevyhovující. Zásadním omylem, z něž plynou mnohé zmatky ve filosofické literatuře zabývající se problémem realismu, je ztotožňovat realismus s reprezentacionalismem a antirealismus s antirepresentacionalismem. To, že výrazy našeho jazyka nic nerepresentují ovšem *není* ekvivalentní tomu, že nemáme žádný přístup ke světu, jak je „tam venku“, mimo jazyk. Stejně tak tvrzení, že výrazy našeho jazyka něco reprezentují, také *není* ekvivalentní s tvrzením, že máme nějaký bezprostřední přístup ke světu, jaký je „tam venku“. Kombinací výše zmíněných charakteristik nám tedy vznikají čtyři pozice, jež je možné zastávat v této ošemetné situaci:

		Výrazy lze chápat jako reprezentace (ať už čehokoli).	
		ANO	NE
Máme přístup ke světu „tam“	ANO	Tradiční realismus	Realismus bez reprezentací (Pragmatický intervencionismus)
	NE	Platónský izolacionismus	Tradiční antirealismus

Jak vidíme, první možností je zastávat pozici, v níž se přikláníme jak k reprezentacionalismu, tak k realismu. Zajisté bychom mohli podat dostatečný počet příkladů této pozice z dějin filosofie, nicméně

ponechám zde tuto interpretační práci na čtenáři. Jde o pozici, kterou jsem výše nazval tradičním realismem. Realista tohoto typu by měl tvrdit asi to, že přístup ke světu takovému, jaký je sám o sobě nezávisle na našem jazyce či na tom, co si o něm myslíme, máme právě proto, že mezi naším jazykem a tímto světem existuje nějaký vztah reprezentace. Standardní námitkou vůči této pozici je, že se nemůžeme na náš jazyk podívat jakoby z boku, porovnat ho se světem a zjistit tak, zda tomuto světu skutečně odpovídá, či ne.⁵ Z této námitky pak tradiční antirealista vyvozuje, že samotná představa světa nezávislého na našem jazyce je chybná a podá oproti tomu takovou teorii, podle níž jediná zdůvodnění, která můžeme pro svá přesvědčení a pro svá tvrzení podat, musíme podat zase v jazyce a s odvoláním se na nějaká jiná přesvědčení či tvrzení. Je-li dostatečně drzý, prohlásí navíc svět za jazykový konstrukt a bude tedy tvrdit, že „svět“ či „skutečné předměty“ atp., jsou určovány či dokonce vytvořeny výhradně tím, co hraje roli těchto předmětů v našich teoriích. Podle této pozice takříkajíc „děláme světy jazykem“. Zde ovšem zase nastoupí realista a bude tvrdit, že pozice konstruktivistického antirealisty je nekoherentní, neboť operuje s pojmem skutečnosti, kterou strukturujeme jazykem, avšak skutečnost, která by byla na jazyce nezávislá a již bychom tedy mohli strukturovat až jazykem, je něčím, co by antirealistovi vůbec nemělo dávat smysl, protože jde právě o pojem skutečnosti nezávislé na našem jazyce. Navíc, podle realisty, neprojde antirealistova teorie tzv. testem reflexivity: není aplikovatelná na sebe samu.⁶

Základním předpokladem tradičního postavení problému tak, že

⁵ Za nestandardní námitku, která jde na problém od lesa, bychom mohli považovat „vzrušenou reakci Rebeccy Westové, která nemohla pochopit, proč by někdo měl chtít po lidské mysli, aby vytvářela kopii světa: „Jedna taková zatracená věc přece úplně stačí!“ (Cit. dle Peregrin, 1999a, s. 39. Viz též Brandom, 2001, s. 74.)

⁶ Zde jsem podal pouze tristně zbežný průlet zdlouhavou filosofickou diskuzí. K detailnějšímu, avšak stále stručnému přehledu jednotlivých argumentů srov. Khelentzos (2004) či proslulý Rorty (2000) pro antirealistickou pozici, poněkud odlišný pohled podává též Putnam (1981). Z realistů viz Blecha (2005) či Kořátko (2005). Kořátko ovšem, na rozdíl od Blechy, *není* tradičním realistou a jeho pozice je velmi blízká tomu, co zde budu nazývat realismem bez reprezentací. Podat detailnější přehled argumentace by vyžadovalo věnovat se blíže problémům skepticismu (mozky v kádi) a sémantického či alespoň percepčního externalismu, jejichž diskuze by samotná vydala na obsáhlou práci.

v něm soupeří dva tábory, je to, že oba tyto tábory přijímají to, čemu zde budu říkat *konfrontační teze*. Jde o tvrzení, že existuje nějaká zásadní mezera mezi jazykem a světem, slovy a věcmi, atp., a že úkolem filosofa je tyto dvě oblasti porovnat např. tak, jak se porovnává portrét se svojí předlohou. Z toho též plyne pojetí sémantiky jako disciplíny, která by měla tuto mezeru přemostit (budu zde takovému pojetí sémantiky říkat *bridge-building sémantika*, zkráceně BBS). Vzdáme-li se ovšem této konfrontační teze a s ní i BBS, umožní nám to problém realismu nejen postavit jinak, ale i uspokojivě vyřešit, resp. prohlásit za pseudoprobém.

Obvykle byla neřešitelnost problému reprezentace skutečně považována za důvod pro to, abychom se přikláněli k nějaké formě antirealismu. Podáme-li ovšem nějaký takový výklad jazykových praktik, který není vázán na problematický pojem reprezentace a podaří-li se nám zároveň do tohoto výkladu zahrnout to, jak je jazyk propojen se světem, můžeme říci, že takové zdůvodnění není platné. A to se nám podaří právě tehdy, když odmítneme konfrontační tezi. Jinými slovy, neřešitelnost problému reprezentace může být výtkou pouze takovému realistovi, který přijímá konfrontační tezi, a to proto, že vysvětlení reprezentace je pro něj tím, co má zprostředkovat mezi jazykem a světem; tento pojem je ústředním bodem BBS a BBS je pojetí, které stojí a padá s konfrontační tezí.

V následující kapitole si ještě blíže všimnu kritiky reprezentacionalismu, jejíž hlavní body považují za postačující pro odmítnutí jakékoli BBS. Může být zavádějící, že tuto kritiku rozpracovali z velké části právě tradiční antirealisté (existují-li vůbec nějakí filosofové s takto krystalickou pozicí), za jejichž hlavní chybu považují právě to, že se nezbavili konfrontační teze; jsou to právě pozůstatky této teze v jejich pozicích, jež činí závěry, které z této kritiky reprezentacionalismu vyvozují, vysoce nepřesvědčivé.

Vidíme tedy, že jak tradiční realismus, tak tradiční antirealismus čelí silným námitkám, které je osočují z toho, že jsou nekoherentní. Podíváme-li se ovšem na diskuzi detailněji, zjistíme, že to, co je

nekoherentní v té které pozici, a to, na co útočí její kritikové, není ani tak ona pozice sama, ale právě konfrontační teze. Realista tvrdí, že antirealismus je nekoherentní proto, že předpokládá nekoherentní konfrontační tezi a *vice versa*. Zatímco antirealista tvrdí, že je to realista, kdo má problém s vysvětlením toho, jak se náš jazyk vztahuje ke světu, třeba proto, že podat uspokojivé vysvětlení pojmu reprezentace nelze, realista tvrdí, že je to naopak antirealista (či konstruktivista), který má problém s tím, jak vysvětlit, jak se z jazyka (konstruktů) dostaneme ke světu, jak je o sobě, zkrátka proto, že s pojmem světa takového, aby byl nezávislý na našem jazyce, antirealista nemůže pracovat. Vidíme, že si zde tito zastánci protichůdných pozic přehazují ideu konfrontace jako horký brambor, a nám zbývají v podstatě tři možnosti: 1) Podat takové vysvětlení konfrontace, které bude čelit všem silným námitkám, které byly vzneseny vůči tradičním pozicím. Touto cestou se ovšem nevydáme, popálili bychom si ruce. 2) Přiklonit se k jedné z těchto pozic a svalit břemeno důkazu na tu druhou, tedy odhodit horký brambor opět svému protivníkovi. Tato cesta ovšem nikam nevede, pouze by prodlužovala neplodné filosofické spory. 3) Sníst horký brambor tak, že ukážeme, že idea konfrontace je nekoherentní, čímž zároveň ukážeme, že tradiční spor mezi realisty a antirealisty je pseudoproblémem, resp. že jde o problém motivovaný teoretickým předpokladem platnosti konfrontační teze v BBS.

Žádné další velké dokazování ovšem není třeba, postačí námitky, které vznesli zastánci těchto tradičních pozic vůči sobě navzájem.⁷ Zastávat konfrontační tezi znamená vystavit se buď antirealistickým námitkám, které útočí na pojem reprezentace, nebo námitkám realistickým, které tvrdí, že pozice antireprezentacionalistického antirealisty je nekoherentní proto, že pracuje s pojmem „světa nezávislého na našem jazyce“, který by dle jeho vlastní pozice měl být nesmyslný či prázdný. První možnost trefně komentoval Hempel: „None of those who support a cleavage between statements and reality is able

⁷ Viz. pozn. 6.

to give a precise account of how a comparison between statements and facts may possibly be accomplished, and how we may possibly ascertain the structure of facts.“⁸ Druhá možnost vede některé autory, kteří by rádi zastávali realismus, nicméně jsou si vědomi obtíží spojených s pojmem reprezentace, k tomu, že mluví o „reprezentování bez reprezentací“.⁹ Tyto pozice jsou ovšem příliš blízké tomu, co zde charakterizujeme jako realismus bez reprezentací, a to i přes to, že tito autoři jsou přesvědčení o tom, že se nemusí zbavovat pojmu reprezentace úplně. Dle mého názoru vede trvání na tomto pojmu pouze k terminologickým zmatkům. Je tedy na čase přistoupit k diskusi zbývajících dvou – netradičních – pozic v tomto sporu.

Nejprve stručně shrňme pozici, která by chtěla kombinovat antirealismus s reprezentacionalismem. Tato pozice tu nebude hrát nijak významnou roli, neboť hájit něco takového by bylo buď absurdní, nebo příliš krkolomné, nebo obojí. Někdo, kdo by chtěl hájit tuto pozici, by musel tvrdit něco takového, že výrazy našeho jazyka sice reprezentují nějaký druh (třeba abstraktních) entit, ale tyto entity patří do světa, který je závislý na našem jazyce a, což je důležité, z tohoto světa by nevedla žádná přímá cesta k dalšímu světu, tentokrát nezávislému na našem jazyce, ke světu skutečnému. Jakoby náš jazyk kopíroval jen díky tomu, že chceme trvat na jeho reprezentační funkci, nějaký další svět, jakéhosi svého abstraktního dvojníka, v němž jsme uzavřeni podobně, jako jsme dle antirealisty tradičního ražení uzavřeni v našem jazyce a pouze v něm. Pouze velmi zvrhlý platoník by se zabýval nějakou takovouhle možností (což neznámá, že bychom mezi filozofy nemohli najít žádného takového zvrhlého platoníka).

Jediná pozice, která nám zbývá, je tedy realismus bez reprezentací. Ti, kdo zastávají tuto pozici, vycházejí z toho, že chápat vztah jazyka a

⁸ Hempel, C. G. : On the Logical Positivists Theory of Truth, Analysis 2, s. 51. Cit. dle: Peregrin (1992, s. 42.)

⁹ Obrat pochází od J. McDowella. K jeho využití srov. Putnam (1994. In: Peregrin, 1998b, zvláště s. 189n.) nebo Peregrin (2003, s. 143), kde „adeptovi davidsonovské analytické filosofie“ předkládá tuto budhistickou hádanku: „Reprezentují slova věci? Řekneš-li ‚ano‘, dostaneš třicet ran holí; avšak řekneš-li ‚ne‘, dostaneš také třicet ran holí!“

světa jako dvojmístný vztah reprezentace (např. mezi jménem a předmětem, který je tímto jménem označován, či větou a stavem věcí, který musí nastat, aby tato věta byla pravdivá) je nesprávné, a zároveň z toho, že tvrzení o nemožnosti přístupu k vnějšimu světu, které z kritiky tradičního reprezentacionalismu vyvozuje tradiční antirealista a konstruktivista, z této kritiky vyvodit nelze. Jinými slovy, všichni realisté bez reprezentací (za něž se dá považovat většina současných významnějších analytických filosofů) dělají to, že namísto odvolání se na vztah reprezentace nabídnou nějaký zajímavější výklad toho, jak se slova našeho jazyka vztahují k reálnému světu.

Konkrétní způsoby tohoto výkladu nás budou zajímat dále (zvl. ve 2. kapitole), zde si všimněme toho, jaké důsledky má tato filosofická debata na metafyzické téma pro sémantiku a její filosofické nároky. Zatímco tradiční sémantikové vycházeli z toho, že tím, co mají vysvětlit, je právě mezera mezi jazykem a světem a že význam je právě to, co vysvětluje, jak výrazy reprezentují předměty,¹⁰ musí sémantik, který se vzdá konfrontační teze, opustit i tuto představu významů jako prostředníků mezi slovy a věcmi. V další kapitole uvidíme, že musí opustit též celou představu významů jakožto autonomních entit, které zajišťují přemostění této mezery a uchýlit se k takovému vysvětlení významů, které akcentuje buď vztah výrazů jazyka (či jazyků) mezi sebou nebo to, jak jsou výrazy užívány mluvčími a posluchači daného jazyka. V obou případech pak má ale náš sémantik bez konfrontace zajištěný vztah mezi jazykem a světem a to proto, že jak jazyk(y), tak jeho uživatelé, tak předměty, o nichž tyto uživatelé v tomto jazyce komunikují, jsou situováni v témže světě. Význam již není třeba vysvětlovat jako vztah označování, který platí mezi výrazy jazyka a mimojazykovými entitami. Namísto toho nastupují redukční vysvětlení, které problém významu převádějí na teorii jazykového chování uživatelů jazyka či na (syntaktické) procedury překladu výrazů jednoho jazyka do

¹⁰ Za typický příklad této pozice může být považováno tzv. Augustinovské pojetí jazyka, které v úvodních paragrafech *Filosofických zkoumání* kritizuje Wittgenstein a které lze charakterizovat takto: Významem slova je předmět, který je tímto slovem označován či zastupován. Srov. Wittgenstein (1998, §1nn.)

jiného (meta)jazyka.

Je zřejmé, že do takto široce chápaného realismu spadají i některé pozice, které jsou tradičně charakterizovány jako antirealistické vůči některým typům abstraktních entit. Například dummettovsko-wrightovská pozice¹¹ (antirealismus vůči pravdě), která chce podmínky pravdivosti omezit na podmínky tvrditelnosti a pojem pravdy tak převést na otázky, co za pravdivé považují uživatelé jazyka v reálném procesu zdůvodňování, v našem řazení spadá právě do škatulky realistů ohledně přístupu k vnějšímu světu díky důrazu na reálné procesy zdůvodňování. Podobně též pozice Brandomova, která kombinuje inferencialistickou sémantiku s normativní pragmatikou.¹²

Putnamova „reprezentace bez reprezentací“, o níž mluví v článku *Otázka realismu*, pak není ničím jiným, než právě našim antireprezentacionalistickým realismem.¹³ Z totožných důvodů může Peregrin napsat zároveň to, že „zbavíme-li se určitých iluzí o tom, jak funguje náš jazyk a jak pracuje naše věda, je realismus v podstatě nevyhnutelný a samozřejmý; a žádný filosofický problém nepředstavuje,“ a zároveň, že „naš svět (snad do určité míry s výjimkou toho, s čím jsme v bezprostředním styku ve svém každodenním životě) nabývá určitého tvaru až svou jazykovou artikulací.“¹⁴ Tato tvrzení by nejspíše byla v tradičním dvoutáborovém dělení považována za neslučitelná, nicméně zbavíme-li se konfrontační teze, která je dle mne právě tou iluzí, na níž Peregrin naráží (i když on by asi tvrdil, že postačí zbavit se pojetí jazyka jako „nomenklatury“, resp. zbavit se pouze atomistické teorie významu), tradiční problém realismu se skutečně vytratí.

Ještě jednu poznámku je třeba učinit. Dále, zvláště ve 4. kapitole, budu zastávat něco, co by tomu, kdo lpí na tradičním dělení, mohlo připomínat antirealismus vůči významům jako autonomním abstraktním entitám, a budu tvrdit, že to, co sémantik za význam

¹¹ O slučitelnosti přímočarého realismu s pozicemi M. Dummetta či C. Wrighta srov. Koťátko (2005, s. 388n.)

¹² Srov. Brandom (2001, zvl. kap. 1 a 2.)

¹³ Srov. Putnam (1994).

¹⁴ Peregrin (2003).

považuje, je do značné míry determinováno pravidly jeho teorie. Měl bych zdůraznit, že tento postoj nejen, že by měl být slučitelný s mým pojetím redukčních procedur v sémantice, jak je načrtnu ve 2. kapitole, ale též s přímočarým realismem, jaký hájím zde. Realista takového typu tvrdí, že náš jazyk je bytostně propojen se světem, nicméně toto propojení nemá co dělat s nějakým vztahem reprezentace, ale je vázáno právě na způsoby, jimiž zacházíme s jazykem, a jsou to právě tyto způsoby zacházení, které jazyk se světem propojují.¹⁵

¹⁵ Spolu s Wittgensteinem v Hintikkových interpretaci bychom mohli tvrdit, že jsou to jazykové hry, co zajišťuje propojení jazyka a světa, a to tak, že není třeba žádných sémantických prostředníků. Srov. Hintikka (1989, kap. 8 a 9.)

2. Čistá sémantika a redukční procedury.

Tradičně se jazyk považuje za *system znaků*. Součástí tohoto sémiotického pojetí je představa, že jazykové znaky vstupují do třech typů vztahů, jež lze zkoumat v podstatě odděleně, a podle typů těchto vztahů se také obecná teorie znaku (sémiotika) dělí na tři různé disciplíny: syntax, sémantiku a pragmatiku. Syntax zkoumá vztahy mezi znaky (výrazy) navzájem, sémantika se zabývá vztahem těchto znaků k tomu, co je jimi označováno, tedy vztahy významovými, a pragmatika zkoumá vztahy mezi znaky a jejich uživateli. Nejznámějšími moderními zastánci tohoto triadického dělení jsou Charles Morris a Rudolf Carnap.

V rámci tohoto triadického dělení se sice nikdy nepopírala nějaká vzájemná závislost těchto rovin, vždy se nicméně zdůrazňovala jejich autonomie, a zvláště význam byl považován za něco, co nelze beze zbytku vysvětlit pravidly syntaxe či pragmatiky; sémantika tak byla považována za autonomní disciplínu, jež měla zkoumat významy jakožto vztahy jazykových výrazů k něčemu mimojazykovému. Splnění syntaktických pravidel, tj. utvoření gramaticky správných výrazů, bylo obvykle považováno za nutnou podmínku toho, aby daný výraz měl význam (negramatické konstrukce byly považovány za nesmyslné), nicméně nikdy za podmínku postačující.¹⁶ Vazba pragmatických vztahů, do nichž daný výraz vstupuje, na vztahy syntaktické či sémantické byla ještě volnější. Pragmatika byla považována za jakýsi nezajímavý doplněk k syntakticky a sémanticky vyčerpávajícím způsobem popsaným výrazům. Nejprve jsme zde měli syntakticky a sémanticky definovaný systém znaků, a teprve poté do hry vstupovali uživatelé tohoto jazykového systému: mohli k jeho prvkům zaujímat nějaké postoje, mohli znaky tohoto systému užívat k rozličným účelům, a to buď správně (následujícíce „doslovný význam“ znaků tohoto

¹⁶ Srov. např. tuto pasáž z Davidsona: “In defining sentencehood what we capture, roughly, is the idea of an independently meaningful expression. But meaningfulness is only the shadow of meaning; a full-fledged theory should not merely ticket the meaningful expressions, but give their meanings.” (1984, s. 60)

systemu), nebo nesprávně či alespoň nestandardně (odklánějice se tak od „doslovného významu“, např. v metaforách či nepřímých narážkách atp.).

Tato sémiotická triáda je ovšem zřejmě propojena s myšlenkou konfrontace, již jsem kritizoval v první kapitole.¹⁷ Opustíme-li tuto myšlenku, tak jakékoli pojetí významu, které můžeme považovat za smysluplné, opouští zároveň oblast „čisté“ sémantiky, a namísto nějaké teorie významů jako autonomních entit, nezávislých na syntaktických či pragmatických faktorech, nabízí explanaci významů pomocí určitých redukčních procedur, jimiž je význam nejen nekruhově definován, ale též převeden na své syntaktické či pragmatické determinanty. Tyto determinanty jsou pak považovány jak za nutné, tak i postačující podmínky toho, aby nějaká řada znaků (výrazů) měla význam.

Nejprve se podívejme, jak oblast sémantiky vymezuje sám Carnap.¹⁸ V *Introduction to Semantics* píše: „Je-li při zkoumání [jazyka] explicitně odkazováno k mluvčímu, nebo, obecněji, k uživateli jazyka, řadíme jej do oblasti *pragmatiky*. (...) Abstrahujeme-li od uživatele jazyka a analyzujeme-li jenom výrazy a jejich designáty, jsme v oblasti *sémantiky*. Abstrahujeme-li nakonec také od designátů a analyzujeme-li jenom vztahy mezi výrazy, jsme v (logické) *syntaxi*.“¹⁹ Na jiném místě, v úvodu jeho práce *Význam a synonymie v přirozených jazycích*, můžeme najít ještě zajímavější citát: „Analýza významu výrazů se vyskytuje ve dvou podstatně odlišných formách. První z nich patří do *pragmatiky*, tj. empirického zkoumání historicky daných *přirozených jazyků*. Tento druh analýzy již delší dobu prováděli lingvisté a filosofové, zejména analytičtí filosofové. Druhá forma byla rozvinuta teprve v poslední době v oblasti symbolické logiky; tato forma patří do sémantiky (kterou zde chápeme ve smyslu čisté sémantiky, přičemž

¹⁷ Srov. mj. Peregrin (1999b a 2005a), případně dále pozn. 26.

¹⁸ Na tomto místě mluvím samozřejmě o Carnapovi čtyřicátých a padesátých let v jeho post-vídeňském, americkém období, kdy pod vlivem A. Tarského opustil svůj dřívější názor, podle něž to jediné, co se dá explicitně zkoumat, je (logická) syntax. Jeho nejdůležitějšími knihami z tohoto období jsou *Introduction to Semantics* a *Meaning and Necessity*. U nás na tyto jeho práce navazoval v šedesátých letech Ladislav Tondl (1966).

¹⁹ Cit. dle: Peregrin (2005a, s. 1).

deskriptivní sémantiku lze považovat za součást pragmatiky), tj. do studia konstruovaných jazykových systémů, které jsou zadány svými pravidly. Teorie vztahů mezi jazykem – ať již přirozeným jazykem nebo jazykovým systémem – a tím, čeho se jazyk týká, lze rozdělit na dvě části, které nazývám teorií extenze a teorií intenze.“ (Carnap, 1955. Cit. dle Carnap, 1968, s. 252)

Můžeme si zde tedy všimnout nejen toho, že sémantika je v tomto carnapovském dělení chápána výlučně jako BBS, v níž je význam považován za vztah výrazu k věci jím označované, ale i toho, že „čistá“ sémantika se týká především konstruovaných jazykových systémů formální logiky, zatímco u přirozených jazyků je vztah jejich výrazů k příslušným designátům „znečištěn“ různými pragmatickými faktory. Zatímco tedy konstruované jazykové systémy opatříme při jejich konstruování explicitními syntaktickými a sémantickými pravidly,²⁰ je dle Carnapa otázka, co znamenají výrazy nějakého přirozeného jazyka zodpověditelná buď zkoumáním, jež nazývá „deskriptivní sémantikou“ či pragmatikou, které spočívá v objasňování toho, jak a k čemu tyto výrazy slouží jejich uživatelům, nebo modelováním významu přirozených jazyků formálními prostředky. Carnap je, spolu třeba s Alfredem Tarskim, běžně považován za průkopníka druhé možnosti, ale pokud vím, nikdy se příliš nezabýval úvahami nad možností první, snad proto, že za prvé se mu modelově-teoretický přístup zdál neproblematický díky předpokládané podobnosti formálních jazyků s jazyky přirozenými²¹ a za druhé nepovažoval různé pragmatické faktory (jako např. závislost na kontextu promluvy, intencích mluvčího atp.) za zohlednitelné v takové tvrdé vědě, jakou chtěl ze sémantiky mít.

Otevírají se nám dvě cesty, jak zaútočit na ideu „čisté“ sémantiky:

²⁰ I když ani zde není rozdíl mezi syntaxí a sémantikou tak zřejmý, jak se obvykle předkládá v učebnicích logiky. Viz též dále.

²¹ Vedení analogie mezi jazyky přirozenými a jazyky formálními dovršil „guru“ v oblasti propojení intenzionální logiky s lingvistikou, Richard Montague, který tvrdil, že žádný podstatný rozdíl mezi jazyky přirozenými a umělými neexistuje. Jak uvidíme dále, v této práci nás nebude zajímat ani tak to, zda se formální jazyky řídí principiálně stejnými pravidly jako jazyky přirozené, či zda a který z nich vykazuje stejnou strukturu jako nějaký přirozený jazyk, ale půjde nám o rozdíl především v jejich úplnosti a univerzalitě, v tom, zda mohou či nemohou obsahovat sémantické pojmy atp.

první cesta vede přes popření její přímé aplikability na přirozené jazyky a rozvíjení pragmatické dimenze sémantiky pro ně; druhá cesta vede přes upřesnění toho, co to vlastně děláme, když formální jazyky s takovouto „čistou“ sémantikou, která je stipulována při jejich konstrukci, užíváme k modelování významu přirozených jazyků. Obě tyto cesty mají fatální důsledky pro chápání významu v rámci *filosofie jazyka* (a jsou naprosto neškodné jak pro logiky zabývající se o formální jazyky, tak pro lingvisty empiricky zkoumající přirozené jazyky – pokud ovšem nemají nějaké filosofické ambice) a obě tyto cesty mají společné to, že vydat se po nich znamená zároveň odmítnout jakoukoli formu BBS.

Odmítneme-li ovšem konfrontační tezi a s ní i BBS, nemůžeme už považovat významy za nějaké předměty, které by byly označovány výrazy, ať už jde o předměty jakéhokoli druhu. Namísto binární relace označování nastupuje při explanaci významu role, jakou daný výraz hraje či funkce, již má v nějaké struktuře. Jak to formuluje Peregrin: „Budeme se tedy snažit ukázat, že na jazyk je třeba se dívat nikoli jako na nástroj pouhého *kopírování* světa, ale jako na nástroj určité *interakce* se světem – interakce, skrze niž se mění podoba, kterou svět pro uživatele jazyka má. Sémantika pak z tohoto pohledu musí být záležitostí především toho, jak mluvčí jazyk užívají; a významy je tak třeba vidět nikoli jako věci, které jsou výrazy ‚onálepkovány‘, ale spíše jako jakési *hodnoty*, jichž tyto výrazy pro jejich uživatele nabývají z hlediska své použitelnosti v rámci oné interakce, kterou jazyk zprostředkovává.“ (1999a, s. 48) O jakou strukturu by však mělo jít? Zbývají v podstatě dvě možnosti a slevit z nich znamená vpustit do naší teorie opět nějaký zakuklený označovací či podobný vztah. Funkce výrazu (tedy jeho význam) může být určena buď jeho místem ve struktuře jazyka, a pak jde o determinaci významu syntaktickou strukturou (alespoň v širším významu „syntaxe“) nebo můžeme význam explikovat rolí, již tento výraz hraje v chování uživatelů jazyka, a pak jde zřejmě o pragmatickou determinaci.

Podobně, jako se ve filosofii myslí rozlišují úzké a široké mentální

stavy, mohli bychom na tomto místě rozlišovat mezi úzkým a širokým pojetím významů. Úzké je to, které se pokouší postihnout význam jako funkci, kterou výraz hraje pouze v rámci struktury jazyka. Podle tohoto pojetí pro určení významu nějakého výrazu postačují vztahy tohoto výrazu k jiným výrazům téhož jazyka (a jak ještě uvidíme, v širším pojetí syntaxe sem mohou spadat i vztahy k výrazům *jiného* jazyka, metajazyka), tedy podle tradiční definice vztahy syntaktické. Širokým pak nazveme to pojetí, které se význam nějakého výrazu pokouší vysvětlit odkazem na roli, jíž tento výraz hraje v rámci nějakých (nejen jazykových) praktik uživatelů daného jazyka.

První cesta je cestou pragmatické redukce sémantiky. Během druhé poloviny dvacátého století bylo mezi filozofy nastrádáno dost argumentů, které na ideu „čisté“, reprezentacionalistické sémantiky zaútočili z tohoto směru. Za první obtíž byla považována atemporalita a kontextová nezávislost binární relace zastupování, která bránila úspěšnému zachycení sémantiky indexických výrazů, zájmen, anafor atp. V intenzionálních logikách, kde lze analyzované výroky relativizovat vůči možnému světu a časovému okamžiku ovšem podobné obtíže nevznikají,²² což neznamená, že modelování významu v intenzionálních logikách je imunní vůči redukčním procedurám, avšak jiného typu, jak ještě uvidíme dále.

Další, poněkud závažnější obtíž, jíž zjednodušený obrázek čisté sémantiky čelí, je to, že bere v úvahu pouze některé z funkcí, jež mohou výrazy daného přirozeného jazyka v různých promluvách plnit.²³

²² Peregrin (1999b) rozlišuje „interní“ a „externí“ námitky, vznášené vůči tomuto „carnapovskému paradigmatu“, přičemž tento druh námitek spadá pod „interní“, které nabourávají carnapovský model „zevnitř“. Externí námitky, mezi jejichž proponenty Peregrin řadí např. Quina, Sellarse či Davidsona (dokonce paradigmatu, kterým navrhuje nahradit to carnapovské, říká „davidsonovské“), pak útočí na celý tento model. Mezi současnými zastánci čisté sémantiky v logické analýze přirozených jazyků existují pokusy, jak se s těmito a podobnými jevy kontextové závislosti vypořádat v rámci jejich přístupu. Srov. Gahér (In: Zouhar, 2006, s.15–32) či Duží (Ibid., s. 99–136).

²³ Ve filosofii jazyka existuje silná tendence, počínající již Wittgensteinem, pokračující přes Oxfordské filozofy přirozeného jazyka a vedoucí až k některým současným americkým pragmatistům, která právě na kritice toho, že věty přirozeného jazyka neslouží pouze funkci tvrzení, ale lze jimi vykonat i mnoho dalších mluvnických aktů, založila naprosto odlišný přístup k sémantice, která je v tomto případě naprosto zřejmě propojena s pragmatikou. Sem spadají takové odlišné teorie jako teorie

Samotná idea reprezentace vychází z intuice, že jazyk je užíván především k tomu, aby popisoval svět, avšak tato zobrazovací funkce v reprezentacionalistických koncepcích hypertrofuje a je prohlášena ne-li za jedinou, tak alespoň za nejdůležitější funkci jazyka. Tato zobrazovací funkce je dále považována za podstatnou pro vysvětlení významů výrazů jazyka, což vede k tomu, že základními pojmy, jež se v těchto koncepcích používají k definování významu, jsou pojmy *zastupování*, *označování* atp. Zajisté není pochyb o tom, že *jednou z funkcí* jazykových výrazů je to, že jejich prostřednictvím uživatelé jazyka odkazují (referují) na předměty „skutečného“ světa, rozhodně však nejde ani o funkci jedinou, ani o funkci, která jediná by byla podstatná pro vysvětlení významu. Obrazové koncepce zkrátka chápou celý jazyk jako jedno velké jméno a jeho vztah ke světu vysvětlují pomocí analogie se vztahem jména k jeho nositeli. Přitom se předpokládá, že významem jména je právě předmět, který toto jméno označuje. Za význam vět jsou pak analogicky zodpovědné také nějaké předměty,²⁴ třeba fakty, a za význam všech výrazů jazyka musí být zodpovědný nějaký souhrn všech předmětů, svět. Jak ještě uvidíme ve čtvrté kapitole, není ani představa, že významem jména je předmět, který toto jméno „zastupuje“, tak neproblematická, jak se na první pohled zdá být. Přenášet tento model vztah jazyka a světa se zdá být poněkud přehnané a nic na tom nemění ani fakt, že tento reprezentacionalistický obrázek můžeme doplnit nějakou

performativních výpovědí (Austin, 1976) teorie mluvních aktů (Searle, 1974), Griceova intencionální sémantika (Grice, 1993), či dokonce Brandomův normativní pragmatismus (Brandom, 2001). Výborné shrnutí této filosofické tradice a navázání na ni podává v našich končinách Koťátko (1998). Nepíši historickou práci a tak se budu případným argumentům těchto autorů věnovat na příslušných místech, aniž bych jim vyčleňoval nějakou zvláštní škatulku. Co se týče Wittgensteinova podílu na kritice reprezentacionalismu, spokojme se zatím s touto Kripkovou formulací: „...the paradox (...) drives an important final nail (perhaps the crucial one) into the coffin of the representational picture.” (1982, s. 84)

²⁴ I v rámci tohoto obrázku činila analogie se jmény některé potíže. Učebnicovým příkladem je Fregeho tvrzení, že významem vět je pravdivostní hodnota a že tedy všechny pravdivé věty znamenají totéž, tedy pravdu (a nepravdivé zase nepravdu). Zde je Davidsonův komentář: “There are very strong reasons, as Frege pointed out, for supposing that if sentences, when standing alone or in truth-functional contexts, name anything, then all true sentences name the same thing.” (Davidson, 1984, s. 39n.) Nepovažuji za nutné se v kontextu této práce zabývat problémy s prakovou argumentací, Davidsonovým *The Great Fact* (Viz jeho esej *True to the Facts*) atp.

sofistikovanou teorií o tom, jak se jména skládají do vět a věty do teorií, jak kombinace předmětů tvoří fakty či události a jejich kombinace zase (možný) svět. Pragmatizace sémantiky tak mění obraz jazyka jakožto zrcadla za obraz jazyka jakožto sady nástrojů a jakákoli teorie jazyka se stává součástí širší teorie jednání.²⁵

V předchozí kapitole jsem tvrdil, že chápat vztah jazyka a světa jako konfrontaci je pomýlené a zároveň, že oběti této konfrontační teze je nejen tradiční reprezentacionalistický realismus, ale i tradiční antirealismus, který se z kritiky reprezentací běžně vyvozuje. Opustíme-li tuto konfrontační představu, nemůžeme ovšem z kritiky reprezentací vyvozovat antirealistické důsledky. Toto je třeba mít na paměti i při této kritice reprezentacionalistického pojetí významu. Tradiční antirealismus není než reprezentacionalismem obráceným naruby a rozhodně není pozicí, již bych zde chtěl hájit.

Atraktivita čisté sémantiky též povážlivě poklesla poté, co utržila hluboké šrámy od amerických (post)analytických filosofů. Právě proto, že jsou témata jako Quinova nevymezitelnost reference, Sellarsův mýtus daného atd. příliš zajímavá a často zmiňovaná, dovoluňte mi na ně zde jen odkázat.²⁶

²⁵ K propojení teorie jazyka s teorií jednání srov. Searle (1974, s. 17) či Davidson (2004a).

²⁶ Komu by tento úhybný manévr nestačil, mám v záloze ještě jeden, a sice pár trefně vybraných citátů: „V psychologii může člověk behavioristou být nebo nebýt, ale v lingvistice nemá na vybranou. Každý z nás se jazyku učí tak, že pozoruje verbální chování jiných lidí a že se nechává ve svém vlastním tápavém verbálním chování pozorovat a povzbuzovat či opravovat jinými. Závisíme pouze na viditelném chování v pozorovatelných situacích. Pokud svůj jazyk zvládneme tak, že procházíme všemi vnějšími zkouškami, v nichž může být naše výpověď nebo naše reakce na něčí výpověď zhodnocena ve světle nějaké sdílené situace, potud je všechno v pořádku. Náš mentální život mezi těmito zkouškami je na hodnocení našeho zvládnání jazyka nezávislý. *V jazykovém významu není nic kromě toho, co se posbírání ze zjevného chování za pozorovatelných okolností.*“ (Quine, 1992, s. 46, kurziva P. S.) “However, if this is the case, then the Carnapian triadic division of linguistic matters becomes dubious. From this visual angle, it may seem as if pragmatics swallows up everything else. Everything that we learn when we decipher a language (and hence everything that there is to know in order to know the language) is how the speakers of the language use it. If language is no nomenclature, if meaning is only a classificatory tool of an interpreter, then there is no sharp boundary between those aspects of linguistic behavior which are to be viewed by the prism of meaning and those which are not. We posit meaning where we see it helpful; and we do not posit it where we think we can make without it.” (Peregrin, 1999b, s. 9) “The idea was that we could get syntax by studying the system of signs itself, semantics by studying on which things its individual signs hook, and pragmatics by studying how the signs get employed by

Poněkud odlišnou cestou, jak nabourat představu „čisté sémantiky“ a ukázat, jak význam závisí na společenském chování uživatelů jazyka, jsou slavné Wittgensteinovy úvahy o řízení se pravidlem a tzv. argument proti soukromému jazyku,²⁷ zvláště ve skeptické formulaci, jakou přednesl Kripke. Podle této argumentace, nejen, že slova neoznačují věci, ale “...if the skeptic is right, the concepts of meaning and of intending one function rather than another will make no sense. For the skeptic holds that no fact about my past history – nothing that was ever in my mind, or in my external behavior – establishes that I meant plus rather than quus.” (Kripke, 1982, s.13) “It seems that the entire idea of meaning vanishes into thin air.” (Ibid., s.22) “There can be no such thing as meaning anything by any word.” (Ibid., s. 55) Jak je vidno, je tato skepse poněkud silnější než námitky zmíněné výše a jelikož východiska, jež je možné z tohoto skeptického paradoxu nabízet, jsou velmi blízká tématu následující kapitoly, nechám si diskuzi celého tohoto problému tam.

Zdá se, že jednou z námitek vůči redukci sémantiky či „vědy o významu“ na empirický výzkum, resp. popis pravidelností lidského chování, by mohlo být to, že provádět tuto redukci znamená dopouštět se určité formy naturalistického omylu. Chceme-li pochopit význam,

their users. However, as Quine and Davidson demonstrated with their thought experiments of radical translation resp. interpretation, *to observe which expressions speakers employ and how they employ them is all there is to observe and all there is to understand*; there is no observing of how words hook on things over and above this. However, this looks like an evaporation of semantics: there are matters of which expressions constitute language, i.e. which expressions are well-formed, which undoubtedly fall under the heading of syntax; and there are matters of how their users employ them, which appear to fall under that of pragmatics. There appears to be no room for an intervening semantics. Does this mean that natural languages have in fact no semantics (but only pragmatics) and that formal languages, in force of having one, are inadequate to them? Of course not: it only means that the Carnapian division may not be applicable to natural language so straightforwardly as many seem to think; that it may not be a matter of the phenomenon studied (natural language), but rather of our way, or our means, of studying it (the formal language model). (Viz dále pasáže věnované syntaktické redukci. Pozn. P.S.) We should not be blind to the fact that natural language itself does *not* come in the three chapters in which formal languages do; we make it look so only when we devise a suitable formal language as a model, as a prism through which we look at it. (And note that doing this is not cheating, it is simply imposing on organizatory scheme which promotes our understanding.)” (Ibid., s. 10)

²⁷ I když jistá příbuznost této cesty s Quinovým odmítnutím „významů“ tu je. Ke srovnání viz Kripke (1982, s. 55nn.) či Hintikka (1997, s. 222).

nepomůže nám odkaz na předměty či události, jež jsou kauzálně zodpovědné za to, zda máme taková či onaká přesvědčení, jež vyjadřujeme těmi a těmi výroky, podobně jako nám nepomůže při analýze těch aspektů lidského chování, které je možno považovat za sémanticky relevantní, dispoziční analýza, a to zkrátka proto, že znát význam znamená vědět, jak *správně* užívat těch kterých výrazů, zatímco dispoziční analýza neponechává možnost pro chybu. (Přisuzujeme-li někomu dispozici jednat určitým způsobem, nikdy nezjistíme, zda lze jeho jednání považovat za *správné* či *chybné*.) Redukci sémantiky na pragmatiku však není nutno chápat jako redukci na čistě empirickou disciplínu, ale je možné ji považovat i za redukci na disciplínu chápanou jako „výzkum pravidel lidského jednání“, přičemž je samozřejmě vždy třeba zohledňovat normativní aspekt.²⁸ Musíme rozlišovat mezi redukcí sémantiky na normativní pragmatiku a redukcí na čistě a úplně empirický či faktický popis chování lidských jedinců. To, že namísto o významech jako o samostatných entitách jakéhokoli druhu začneme mluvit o chování lidských bytostí jakožto uživatelů jazyka, ještě neznamená, že budeme toto jejich chování popisovat pouze jako tvrdá fakta, např. tak, jak máme tendenci popisovat společnost mravenců nebo shluk buněk ve váleči koulivém (*Volvox Globator*). Redukce sémantiky na pragmatiku, a tak v podstatě na sociální vědu, je nezávislá na tom, zda jde popis normativních aspektů redukovat na čistě naturalistický popis tvrdých faktů.

V tomto smyslu lze tedy sémantiku převést na vědu typu sociální vědy. Naprosto jinou otázkou je, nakolik je tato věda možná jako čistě empirický popis a nakolik vždy obsahuje normativní aspekty.²⁹

²⁸ Rozdíl mezi regulismem, tedy doktrínou tvrdící, že v našem jazykovém chování se řídíme explicitními pravidly, a regularismem, tedy doktrínou, podle níž jsou normy pouze pravidelnostmi, jež můžeme v jazykovém chování objevit, bude ještě hrát svoji roli v následující kapitole. Srov. Brandom (2001, s. 18–30) Toto rozlišení se kryje též s McDowellovými dvěma hroty Wittgensteinovského dilematu: ideou, že porozumění je vždy interpretací a popisem chování, z něž se vytrácí jakákoli normativita. Srov. McDowell (1984, s. 275).

²⁹ Srov. např. Davidsonovu kritiku Quinova naturalismu. O ní se lze dočíst nejen v Davidsonových vlastních pracích, ale např. i v Evnine (1991) či Mik (2000). Quinova

Již Frege, když kritizoval psychologismus v logice, poukázal na rozdíl mezi (kauzálním) původem našich přesvědčení a (normativními) důvody, jež máme pro přijetí či odmítnutí nějakého výroku. Brandom cituje tato Fregova vyjádření z posmrtně vydaných poznámek: “[Psychologism] loses the distinction between the grounds that justify a conviction and the causes that actually produce it,” či “the laws in accordance with which we actually draw inferences are not to be identified with the laws of truth.”³⁰ Z podobných důvodů zavádí např. Searle ve své analýze mluvnických aktů tzv. institucionální fakty, založené na konstitutivní pravidlech, jež dává do opozice s „tvrdými fakty“ – ty nikdy nemohou sloužit jako podklad pro zdůvodnění, pouze pro kauzální vysvětlení.

Těmito různými cestami tedy lze přejít od čisté sémantiky k pragmatické analýze. Nyní se podívejme na druhou možnost kritiky čisté sémantiky, tedy na zpřesnění toho, jak postupujeme, když vytváříme model³¹ sémantiky přirozeného jazyka.

Jedním ze způsobů, jak analyzovat významy přirozeného jazyka, je podat nějakou teorii abstraktních objektů, která by měla být modelem přirozeného jazyka, a tyto abstraktní objekty pak ztotožnit s významy. Jediným úskalím této cesty, zvláště oblíbené mezi logiky (až na Quina) a formalističtěji naladěnými lingvisty (ovlivněnými zvl. Chomskym či Montaguem), je to, že ať už jde o jakoukoli jednotlivou teorii abstraktních objektů, jsou její výdobytky pro *filosofický problém významu* irelevantní. Ať už se tímto způsobem pokusí formální sémantické explikovat významy jako konstrukce, funkce z pravdivostních hodnot do možných světů či různě pojímané intenze,

reakce na tyto výtky se nachází v Quine (1994, s. 49n.). Sám Davidson se ve svých pozdních eseích (2004a) pokouší navrhnout základy „sjednocené teorie myšlení, významu a jednání“, chápané jako věda o racionalitě (tj. samozřejmě o normách racionality), kterou hodlá propojit s teorií rozhodování bayesiánského typu.

³⁰ Cit. dle: Brandom (2001, s. 11).

³¹ Zde používám výrazu model v běžném, netechnickém smyslu. Modelováním významu přirozeného jazyka formálními prostředky tedy míním něco podobného, jako je modelování panduláků z plastelíny, přičemž vztah tohoto panduláka k jeho živé předloze je obdobný vztahu formálního modelu k přirozenému jazyku. Srov. též Goodmanovo přirovnání „mapa známého území přirozeného diskurzu“. Viz pozn. 40 dále.

jsou jejich konkrétní názory na povahu významů relevantní pro filosofii asi tak, jako jsou pro etiku relevantní příslušné názory A. Einsteina. Takhle rychle se ale s formální sémantikou vypořádat samozřejmě nelze, stále jde o jednu z nejpřesvědčivějších cest, jak vůbec sémantiku dělat. Je třeba si blíže všimnout toho, v čem tento přístup spočívá, a svá tvrzení o jeho irelevanci pro taková pojetí významu, která by mohla být zajímavá z filosofického hlediska, nějak zdůvodnit.

Co tedy děláme, když se pokoušíme formálními prostředky modelovat význam přirozeného jazyka? Zhruba řečeno: Zavedeme axiomatický systém (metajazyk) s pevně definovanou sémantikou a pak jeho strukturální funkce porovnáváme s některými strukturálními funkcemi přirozeného jazyka. Slovy Davida Lewise: Musíme „zjistit co význam dělá, a pak najít něco, co tohle dělá.“³² Již zde ovšem vzniká obtíž: Jak máme zjistit, co dělá význam předem, než nabídneme jeho příslušný model?³³ Zde nám nezbude, než se odvolat na to, že význam je vysvětlitelný tak, že buď odkážeme na normy, jimiž se řídí chování uživatelů daného jazyka, a příslušný model je pouze explikací těchto norem, nebo budeme tvrdit, že jediný rozumný smysl, jaký můžeme dát otázkám po významu, je ten, že je význam právě tím, co nám o něm říká příslušná sémantická teorie či jeho příslušný model, a tedy že žádné externí otázky po významu nedávají smysl.

První způsob nás obloukem vrací zpět k analýze chování uživatelů jazyka a z tohoto úhlu pohledu se model *významu* jazyka jeví spíše jako model jeho pragmatických charakteristik. Druhý způsob je o něco zajímavější: Budu se zde snažit hájit pozici, podle níž jakékoli definice významu v těchto formálních modelech nejsou než redukcí významů na syntaktické vztahy mezi výrazy. Toto je ovšem třeba chápat přiměřeně: Zajisté tu nehodlám vyvracet Gödelův důkaz, že „ve složitějších

³² Cit. dle: Peregrin (1998a, s. 16).

³³ Srov.: „To však neznamená, že neadekvátnosť prirodzeného jazyka je významným zdrojom filozofických ťažkostí. Preto formalizované jazyky nie sú priveľmi zaujímavé pre filozofa, hoci sú zaujímavé pre logika. Lebo ak sme raz správne pochopili logickú funkciu daného pojmu, pojem prestáva byť problematický, takže sa nemusíme utiekať k umelému jazyku. Koniec koncov kým daný pojem nepochopíme, nemôžeme skonštruovať ani jeho ideálny model.“ (Urmson, 1967. In: Oravcová, 1992, s. 2000.)

logických systémech nelze nikdy stanovit odvozovací pravidla tak, aby se odvoditelnost (příčemž odvoditelnost je definována syntakticky pomocí nějakého souboru transformačních pravidel – pozn. P.S.) kryla s vyplýváním (příčemž vyplývání je definováno „sémanticky“ pomocí pojmu pravdivosti – pozn. P.S.). (...) Jedním z důsledků tohoto výsledku je, že v žádném formálním systému s vyjadřovací schopností přesahující elementární logiku nelze ‚syntakticky‘ zachytit vše to, co platí ‚sémanticky‘.“ (Peregrin, 1999a, s. 203n.) Hodlám však tvrdit, že v rámci formálního modelu se při definování významu neobejdeme bez nějakého jiného, bohatšího jazyka³⁴ a že takovéto definice jsou naprosto nezajímavé pro sémantika s filosofickými nároky.³⁵ Jde samozřejmě o pouhý terminologický (pseudo)problém, zda budeme vztahy mezi výrazy objektového jazyka a výrazy metajazyka považovat za vztahy syntaktické či sémantické, ale to jen tehdy, nebudeme-li chtít definovat význam v jeho univerzalitě či význam pro přirozený jazyk chápaný jako jazyk univerzální.

Jednou z možných námitek vůči tvrzení, že význam je determinován syntakticky, je totiž to, že zajisté ne všechny syntakticko-gramatické rysy jazyka jsou relevantní sémanticky. Například deagentizace aktivní věty do pasiva („Petr bije Pavla.“ „Pavel je bit Petrem.“) nijak nemění význam této věty. Význam, tvrdívá se pak obvykle, je určen spíše inferenční strukturou jazyka, tedy těmi jeho rysy, které jsou podstatné z hlediska *vyplývání*. To je definováno vztahem mezi *pravdivostními hodnotami* premis a závěru, který z těchto premis vyplývá, a pravdivost je, tvrdívá se, výsostně sémantickým pojmem. Odpovědět na tuto námitku můžeme v podstatě dvojím způsobem: Za prvé se můžeme zaměřit na to, zda pojem vyplývání je skutečně tak neproblematicky vztahem sémantickým, či zda nejde podat čistě formální (syntaktickou)

³⁴ Zde samozřejmě narážím na výsledky A. Tarskiho, podle nichž nelze podat definici pravdy pro jazyk L v tomto jazyce samotném, ale pouze v sémanticky bohatším metajazyce ML, jinak čelíme známým sémantickým antinomiím (paradox lháře atp.). Tarskiho T-schématu, jeho poznámkám o přirozeném jazyce (*colloquial language*) a tomu, v čem na něj navazuje a nenavazuje J. Hintikka, se budu věnovat jak dále v této kapitole, tak v kapitole následující.

³⁵ K tomu, že Gödelův důkaz vyžaduje zdůvodňování na metaúrovni srov. stručně Peregrin (1999b, s. 19) či Peregrin (2005b, s. 161n.).

definici vyplývání pomocí nějakého souboru *odvozovacích* pravidel, namísto odvolání se na pojem pravdivosti. Tato odpověď ovšem nic nemění na faktu, že výše zmíněné věty se očividně liší syntakticky, ale neliší se (alespoň intuitivně) významem. Může tak maximálně na chvíli zproblematizovat inferencialistické postoje k analýze významů, případně se tázat po tom, jaký rozsah má pojem „syntaxe“. Druhou odpovědí by bylo trvat na původním, širokém vymezení pojmu syntaxe, které chápe jako syntaktické všechny ty vztahy, které platí pouze mezi výrazy navzájem a ptát se, v jakém jazyce formulujeme tvrzení, že „Věty ‚Petr bije Pavla‘ a ‚Pavel je bit Petrem‘ se neliší významem“, případně tvrzení „‚Petr bije Pavla‘ je pravdivé tehdy a jen tehdy, když ‚Pavel je bit Petrem.‘“ No přece v metajazyce, který je výrazově bohatší, obsahuje sémantické predikáty, které nemůže obsahovat objektový jazyk, do něž spadají příslušné věty atp., odpoví okamžitě náš oponent a nám nezbyvá, než mu přitakat. Stále ovšem zůstává obtíž, chceme-li odkazem na metajazyk vyřešit filosofickou otázku po významu jakéhokoli, případně univerzálního jazyka. Pokud takovéto ambice nemáme a jde nám pouze o teorii jednoho jazyka, formulovanou v nějakém jiném jazyce, tedy o překlad, není co namítat. V takovém případě může být spor veden jen o to, zda nazvat vztah mezi *výrazy* různých jazyků vztahem syntaktickým či sémantickým.

Naprostá většina formálně-modelových přístupů k významu jej analyzuje pomocí Tarskiho T-schématu,³⁶ což je dáno předpokladem principu verifundace významu (věty, které se neliší pravdivostními podmínkami, nemohou se lišit ani významem): Větu „S‘ znamená p“ tak můžeme přepsat jako „S‘ je pravdivé tehdy a jen tehdy, jestliže p“,

³⁶ Přístupy, v nichž Tarskiho konvence T selhává, zde pro nedostatek obeznámenosti s nimi nechávám bokem. Jediný takový přístup, který je mi znám, je GTS (*Game-Theoretical Semantics*) pracující s IF (*Independence-Friendly*) jazyky. O něm viz Hintikka (1997). Ve stati *Defining Truth, The Whole Truth and Nothing But The Truth* dokonce na definici pravdy, která by nás dovedla do „sémantikova ráje“ vznáší mezi jinými i tuto podmínku: „The truth-definition should be formulated in L itself, not in some metalanguage with a stronger and hence presumably more problematic semantics.“ (s. 46) a tvrdí, že ji splňuje. Škoda, že se zde nemohu Hintikkovu přístupu věnovat detailněji; něco více o jeho postojích viz 3. kapitola. Zatím tedy pro opatrnost předpokládejme, že vše, co o formálních modelech říkám, platí pro ty, v nichž se s T-schématem pracuje.

kde „S“ je jménem věty objektového jazyka a *p* překladem této věty do metajazyka. Celé toto vyjádření je zřejmě formulováno v metajazyce, který musí být ze známých důvodů bohatší (musí obsahovat všechny výrazy objektového jazyka plus minimálně nějaké sémantické predikáty, jako např. „být pravdivý“). Tyto přístupy tedy stojí a padají na tom, jak budeme interpretovat T-věty. Tvrdím, že opustíme-li (i Tarského) představu, že sémantika má co dělat se vztahem jmen k objektům, jež tato jména zastupují (u Tarského se tato představa točí okolo pojmu splňování), zbývá nám čtení T-vět jako čistě syntaktických pravidel překladu vět jednoho jazyka (jazyka objektového) do jiného jazyka (metajazyka).

Jediné, co se totiž zdá být na T-schématu sémantické, je právě predikát „být pravdivý“. Nebudu se zde pokoušet tento predikát eliminovat či prohlašovat za redundantní, jak se pokoušeli jiní,³⁷ pouze bych rád upozornil na to, že je naprosto neúčinný pro filosofa, který by chtěl s jeho pomocí vytvářet teorii významu pro jazyk chápaný jako univerzální médium.

Mimo to je samozřejmě možné zproblematizovat *sémantičnost* pojmu pravdivosti, jak činí např. Peregrin: „A tato definice [vyplývání] se zjevně neobejde bez sémantického pojmu, totiž pojmu pravdy. Ponechme nyní stranou otázku, zda je tohle jediná možná definice vyplývání; musíme se však ptát, proč je tedy pak sémantický pojem pravdy? Protože ho nelze definovat jinak, než pomocí nějakých vztahů mezi výrazy a mimojazykovými věcmi? To je samozřejmě velice kontroverzní tvrzení, od kterého by se mnoho současných filosofů distancovalo; například proto, že podle mnohých z nich (...) pravdu vůbec nelze definovat. V takovém případě se zdá, že nám nezbývá, než pravdu vidět prostě jako vlastnost výroků, to jest jednomístný vztah mezi výroky, a tudíž záležitost podle Carnapovy definice syntaktickou.“ (2005a, s. 2)

Toto se zdá odpovídat i původním Tarskiho formulacím. Nenechme se

³⁷ Snaha zastánců redundantní teorie pravdivosti, kteří tvrdili, že predikát pravdivosti je nadbytečný, neboť nepřidává žádnou novou informaci k danému tvrzení (Tvrzení „Sníh je bílý, je pravdivé“ říká totéž, co tvrzení „Sníh je bílý“.), obvykle ztroskotala na tom, že nedokázali vysvětlit výskyt predikátu pravdivosti v kontextech podobných těmto: „Nic z toho, co řekl Aristoteles, není pravdivé.“ atp.

zmást, že běžně se Tarskiho přínos nazývá „sémantickou definicí pravdy“, neboť to zajisté neznamena, že by sémantickým byl i *pojem* pravdy. Aby Tarski udržel nejen své pojetí sémantiky jako BBS, ale i původní intenci podpořit konvencí T tradiční korespondenční teorii pravdy, zavádí již *skutečně sémantický pojem*: splňování. Srov.: “*Semantics is a discipline which, speaking loosely, deals with certain relations between expressions of language and the objects (...) ‘referred to’ by those expressions. (...) While the words ‘designates’, ‘satisfies’, and ‘defines’ expresses relations (...), the word ‘true’ is of different logical nature: it expresses a property (or denotes a class) of certain expressions, viz., of sentences.*” (Cit. dle: Davidson, 1984, s. 66–67)³⁸

Mohli bychom tedy stručně shrnout tak, že *T-schéma se snaží pomocí syntaktických vlastností metajazyka zachytit sémantiku jazyka objektového*.

Pouze v tomto (slabém) smyslu lze tedy chápat význam jako redukovatelný na (takto široce pojímané) syntaktické charakteristiky výrazů a souhlasit tak s tímto Sellarsovým vyjádřením: „Podle této analýzy *není význam relací* z toho prostého důvodu, že ‚znamená‘ je *zvláštní tvar spony*. Významem výrazu je jeho ‚užití‘ (ve smyslu funkce), protože říci, co výraz znamená, znamená klasifikovat ho pomocí ilustrujícího funkčního sortálu. Všimněme si, že namísto ‚udání‘ komplexní funkce ‚und‘ (v němčině) užitím ilustrujícího funkčního sortálu bychom mohli udat seznam syntaktických pravidel, kterými se slovo ‚und‘ v německém jazyce řídí. Pravidly se řídící uniformity, které tvoří jazyk (včetně toho našeho), mohou být obecně vyčerpávajícím způsobem popsány bez použití výroků o významu, včetně těch, které budou probírány níže. V praxi se bez užívání výroků o významu (překladu) neobejdeme, protože nám poskytují způsob, jak mobilizovat naše jazykové intuice ke klasifikování výrazů prostřednictvím funkcí, které by pro nás bylo těžké, ne-li (prakticky) nemožné, vyjádřit

³⁸ Všechny citace Tarskiho v této práci pocházejí z jeho proslulého *Pojmu pravdy ve formalizovaných jazycích*. Bohužel se mi do napsání této práce nepodařilo sehnat žádné vydání tohoto hitu a cituji tedy dle výňatků roztroušených v sekundární literatuře.

prostřednictvím explicitních pravidel.“ (Sellars, 1974. Cit. dle Peregrin [ed.], 1998b, s. 101n.)

Důsledky předcházejících úvah o definicích významu na filosofickou interpretaci modelování přirozeného jazyka formálními prostředky jsou (alespoň pro někoho) devastující. Jelikož tyto definice zkrátka neříkají naprosto nic o světě či o jazyku takovém, jaký skutečně užíváme, pouze jejich prostřednictvím zavádíme nový způsob mluvy o významu, nemají ani co říci našemu filosofujícímu sémantikovi. Toho totiž zajímá, jak se skrze jazyk vztahujeme ke světu nebo něco podobného. Metafory „uchopování“ abstraktních významů atp., kolem nichž se točí filosofické diskuze o modelových teoriích nabízejících pouze více či méně vhodný a podrobný metajazyk, jsou jen nepodstatným přívěškem těchto teorií a lze se bez nich v těchto teoriích docela dobře obejít, definujeme-li příslušnou teorii vyhovujícími (syntaktickými) axiomy, které vyjadřují pravidla užití tohoto nově zavedeného lingvistického systému.³⁹ Implicitní normy (racionálního) chování a explicitní pravidla takového systému mohou vykazovat jen určitou funkční podobnost, ale jaký typ teorie bychom museli mít, aby nám mohla říci, že ona explicitně definovaná pravidla nějakého modelu jsou *totožná* s těmi, jimiž se ve skutečnosti řídíme v našem běžném zacházení s jazykem? Podle jakých kritérií bychom měli zhodnotit adekvátnost tohoto ztotožnění?⁴⁰

³⁹ Srov. Carnap: „Je důležité poznamenat, že soustava pravidel pro lingvistické výrazy propozicionálního systému (...) je *dostačující* (kurziva P. S.) pro zavedení systému. Jakékoliv další objasnění jako třeba objasnění povahy propozic (...) nejsou teoreticky nezbytná, neboť je-li systém správný, plynou z pravidel. Jsou například propozice mentální události (jako v Russellově teorii)? Pohled na pravidla nám ukáže, že nejsou, protože jinak by platily existenční výpovědi formy: ‚Jestliže mentální stav uvažované osoby splňuje takové a takové podmínky, pak existuje nějaké *p* takové, že...‘ (...) I když charakteristiky takového nebo podobného druhu nejsou, striktně řečeno, nezbytné, mohou být přesto prakticky užitečné. Jsou-li takové charakteristiky podány, mohou být pochopeny nikoliv jako nerozlučné součásti soustavy, ale pouze jako okrajové poznámky s účelem poskytnout čtenáři pomocné pokyny nebo vhodné obrazné asociace, které mu umožní naučit používat výrazů snáze, než by to umožnila holá soustava pravidel. (...) Snad diskuze v této práci přispějí k objasnění úlohy soustavy lingvistických pravidel pro zavedení nějakého systému pro entity na jedné straně a úlohy mimosystémových výkladů, které se týkají povahy entit, na druhé straně.“ (1950. Cit. dle Carnap, 1968, s. 228)

⁴⁰ Srov.: „Každé nefilozofické deskriptivní tvrzení můžeme *v podstatě* do takového jazyka přepsat.‘ A jak vůbec můžeme vědět, zda daný jazyk je ideální, dokud neprovedeme nějaký takový přepis? A co jiného naznačuje ono ‚*v podstatě*‘, než že v praxi žádný takový přepis provést nelze? Připustit, jak podle všeho činí Bergmann,

Zbývá tu mnoho otázek, z nichž na některé se pokusím podat odpovědi v následujících kapitolách. Zbývá též učinit poslední poznámky, týkající se filosofické relevance redukováných sémantik. Jak již bylo poznamenáno, byla by BBS (a to jak rozvíjená v rámci realisticky-reprezentacionalistického, tak v rámci antirealisticky-antireprezentacionalistického pojetí) zajisté filosoficky relevantní, neboť se snaží vysvětlit, jak v jazyce, odděleném od světa, epistemicky tento svět zachycujeme.⁴¹ Co však filosofům brání, aby po provedení příslušných redukčních procedur nevznášeli obdobné epistemologické otázky? Proč by filosof, který provedl pragmatickou redukci, nemohl považovat „životní formu“ či pravidla, jimiž se řídí chování uživatelů jazyka za stejné transcendentální podmínky možnosti veškerého vypovídání o světě, jakými byli pravidla čisté sémantiky pro filosofa před redukcí?⁴² Proč by se filosof, který je ochoten přistoupit na to, že význam jazykových výrazů můžeme zachytit (T-)schématem překladu objektového jazyka do metajazyka, nemohl ptát: Dobře, ale to, o co nám jde, je přece význam jazyka v jeho univerzalitě, nejen překlad z jednoho jazyka do *jiného jazyka* – vždyť i tento překlad se musí řídit nějakými

že žádná věta v ideálním jazyce není materiálně ekvivalentní s nerekonstruovanou větou přirozeného jazyka, znamená zřejmě uznat, že jedinou funkcí, kterou ideální jazyky mohou splňovat, je spíše objasnění než nahrazení. Nemůžeme-li se totiž o žádné takové materiální ekvivalence opřít, pak ideální jazyk může být v nejlepší případě tím, co Goodman nazývá ‚mapou‘ známého území přirozeného diskurzu.“ Rorty (2002 – 1.část, s. 129) Obdobně Peregrin: „Jaká kritéria bychom měli pro to, že je něco ‚lepším‘ a něco ‚horším‘ jménem(významu)? Jak zjistíme, která z rekonstrukcí významu, na kterých jsou postaveny jednotlivé sémantické teorie, je ‚ta pravá‘? (...) A koneckonců: proč bychom se vůbec měli domnívat, že existuje nějaké lepší jméno pro význam nějakého výrazu přirozeného jazyka, než je tento výraz sám - vždyť on se koneckonců osvědčil staletími úspěšné komunikace mezi lidmi?“ (1998a, s. 188–9.)

⁴¹ „Keby bol Kant prešiel od názoru, že ‚singulárny výrok‘ nemožno stotožňovať so ‚singulárnym pocitom‘ (a v tomto prípade ani so singulárnou operáciou), priamo k chápaniu poznania ako vzťahu medzi jednotlivcami a výrokmi, nebol by potreboval pojem ‚syntézy‘. Mohol chápať jednotlivca ako čiernu skrinku produkujúcu vety, pričom zdôvodnenie týchto produktov mohol nájsť vo vzťahu tohto jednotlivca k jeho prostrediu (zahrnujúcemu aj produkty iných čiernych skriniek). Otázka ‚Ako je možné poznanie?‘ by sa potom podobala otázke ‚Ako sú možné telefóny?‘, čo by približne znamenalo: ‚Ako môže niekto vytvoriť niečo s takými schopnosťami?‘ Jediným legitímnym pokračovaním prác *De Anima* a *Essay Concerning Human Understanding* by potom zrejme bola fyziologická psychológia, a nie ‚epistemológia‘.“ (Rorty, 2000, s. 128) Jediné, čo zbýva dodať, je, že s Rortyho fyziologickou psychológiou by šla ruku v ruce empirická sémantika.

⁴² V tomto bode, jak ještě uvidíme dále, se rozcházejí mnozí z Wittgensteinových interpretů.

pravidly (univerzální sémantiky), které nám říkají, zda je tento překlad adekvátní. Toto jsou témata následující kapitoly.

Ještě na úplný závěr této kapitoly mi dovoluňte všimnout si v našich končinách jednoho z nevlivnějších pojetí, které důsledně trvá na autonomii významů jako svého druhu abstraktních entit. Jde o pojetí rozvíjené v rámci transparentní intenzionální logiky (TIL), navržené českým logikem P. Tichým a v současnosti propagované jeho žákem P. Maternou a dalšími. Rád bych Maternovu knihu *Svět pojmů a logika* využil jako jakéhosi pokusného králíka a stručnou laickou interpretací ukázal, jak výše nastíněné pojetí redukčních procedur aplikovat.

Podle ní jde ovšem o typický příklad těch přístupů, jež zde charakterizují jako modelově-teoretické přístupy a jejichž typickým a nevyhnutelným rysem je to, že nabízejí syntaktické redukce významu pomocí nějakého schématu překladu z přirozeného jazyka, jehož význam má být explikandem, do metajazyka, jež má nabízet explikans. Rád bych ukázal, že za prvé postrádá takovou filosofickou relevanci, jakou by nejspíše chtěl nabízet, a za druhé to, proč nám o významu jako takovém a o významu našeho přirozeného jazyka říká méně, než bychom očekávali.

Vzhledem k účelům této práce můžeme Maternovo pojetí poněkud zjednodušit a říci, že tvrdí asi toto: „Většina výrazů daného jazyka reprezentuje určitý pojem.“ (Materna, 2000, s. 14.) (Odhlíží se od výrazů s pouze syntaktickou funkcí, citoslovcí atp.) „Pojmy jsou objektivní (abstraktní) entity, které mohou být reprezentovány výrazy jazyka.“ (Ibid., s. 17.) „Pojmy identifikují objekty. Jsou to jakési identifikační procedury.“ (Ibid., s. 19.) A následují pro Maternu velmi podstatná intenzionalistická tvrzení, že výrazy neoznačují předměty, ale „právě tu roli, jakou musí určitý objekt hrát, aby byl, obrazně řečeno, ‚hoden svého jména‘.“ (Ibid., s. 37.) „Výraz *Jitřenka* reprezentuje pojem, který neidentifikuje přímo individuum (...), nýbrž určitou (obrazně řečeno) roli, kterou hraje určité individuum v závislosti na stavu světa v daném okamžiku, či popř. (v určitém stavu světa v určitém čase) kterou nehraje žádné individuum. Nazveme takovéto role individuální

úřady. Individua jsou extenze, individuální úřady jsou intenze.“ (Ibid., s. 45.) (A analogicky totéž platí pro další výrazy, nejen vlastní jména, např. pro predikáty: „Třídy individuí jsou extenze, vlastnosti jsou intenze.“ (Ibid., s. 45.) atd.) Další důležitou kategorií jsou *konstrukce*, které, jsou-li uzavřené (tj. neobsahují-li žádnou volnou proměnnou) generují pojmy. Vztah konstrukcí a pojmů se u Materna problematizuje tím, že pro uzavřené konstrukce zavádí jméno *pojem**, přičemž množina pojmů*, které jsou quasi-identické, tvoří pojem.⁴³ Poté může říci, že „jazykové výrazy označují konstrukce“ a že „jazykový výraz reprezentuje ten pojem, jehož první prvek označuje.“ (Ibid., s. 89.)

Co nás na tomto místě zajímá především, je to, jaké filosofické důsledky ze svého modelu Materna vyvozuje, jak interpretuje tento model a co by mělo zaručovat to, že tento model odpovídá našim intuicím týkajícím se významu výrazů přirozeného jazyka.

Předně bychom měli upozornit na to, že nás tu naprosto nebudou zajímat technické detaily rozlišení mezi konstrukcemi a pojmy, jak je zavádí Materna sám a půjde nám pouze o to, jakému statutu by se dle něj měly tyto entity těšit. Obojí by měly být abstraktními, objektivními entitami, které jsou zakódovány v jazyce. Jazyk je považován za něco, co „je důležit[é] pouze jako způsob zakódování abstraktních entit jako jsou pojmy.“ (Ibid., s. 14.) Pojmy tedy mají být jakýmsi abstraktními identifikačními procedurami a konstrukce předpisy kroků, jimiž tyto identifikační procedury postupují, kroků opět abstraktních a objektivních v tom smyslu, že naprosto nezáleží na tom, kdo by tyto kroky měl provádět. Z téhož důvodu považuje své zápisy Materna přímo za předpisy těchto kroků, ne za jazykové výrazy: „V okamžiku, kdy řeknu, že (47) (tj.: $\lambda x^0:x^0$)⁴, pozn. PS.) konstruuje určitou funkci, pak uvedeného výrazu pouze *užívám jako zápisu konstrukce, ale nemluví o něm, mluví o konstrukci samé*. V tom smyslu platí první věta tohoto odstavce (tj.: „Musíme znovu zdůraznit, že (31)-(38) a (40)-(47) nejsou míněny jako *jazykové výrazy*; jsou to standardním způsobem zapsané

⁴³ Toto rozlišení Materna zavádí proto, že je možné, aby dva pojmy*, tj. uzavřené konstrukce, „reprezentovaly“ stejný pojem, např. v jeho zápisu konstrukce ${}^o\text{Planeta}$ a $\lambda u\lambda t\lambda x [{}^o\text{Planeta wt } x]$. Srov.: Ibid., s.84-88.

konstrukce jakožto předpisy „kroků.“ Pozn. PS.) Kdo nepochopí tuto povahu konstrukcí jako abstraktních mimojazykových entit, zavírá si dveře k pochopení logické povahy pojmů.“ (Ibid., s. 70.)

Taková tvrzení na první pohled protirečí našemu pojetí, které tvrdí, že sémantické modely jsou syntakticky redukovatelné na nějaké překladové schéma z objektového jazyka do metajazyka. Materna přímo tvrdí: „Co znamená provádět logickou analýzu výrazu daného jazyka? Jistě to není totéž jako provádět gramaticko-syntaktickou analýzu. Logika nás vede – oproti mínění skalních formalistů – k tomu, co je *mimo* jazykové výrazy, k tomu, o čem ten výraz je. *Výsledkem logické analýzy výrazu by teda měla být jeho logická struktura, tj. struktura nezávislá na konkrétním jazyku.* Touto strukturou není nic jiného než konstrukce ve shora definovaném smyslu.“ (Ibid., s. 89.)

Jaký smysl bychom však měli dát jeho tvrzení, že zápisy konstrukcí *nejsou* jazykovými výrazy? V jakém smyslu by měla být logická struktura *nezávislá* na konkrétním jazyku? Znamená to snad, že nějaký (v tomto případě TIL) logický systém *není* jazykovým systémem? Čím jiným by měl být? Mohu například mezi konstrukcemi jako např. „⁰Planeta a λωλτλx [⁰Planeta wt x]“ rozlišovat nezávisle na systému TIL či dokonce na jakémkoli jazykovém systému? Na jednom místě Materna tvrdí, že: „Je ovšem pravda, že místo *mám pojem prvočísla* mohu říci *rozumím výrazu ,prvočíslo‘*; tento ‚překlad‘ však dokazuje pouze to, že je jistá podstatná souvislost mezi pojmem a výrazem: výraz je zřejmě nějakým způsobem spojen s pojmem, ale není s ním totožný...“ „Můžeme mít pojem zločinu, aniž rozumíme výrazu *zločin* nebo *Verbrechen*.“ (Ibid., s. 13.) Mohu mít pojem zločinu, aniž bych rozuměl *jakémukoli* či *alespoň jednomu* výrazu, který by měl tento pojem „reprezentovat“? Dle Materny má TIL tu výhodu, že umožňuje „zachytit strukturovanost nezávislou na konkrétním jazykovém zápisu.“ (Ibid., s. 77.) Tedy nezávislou i na konkrétním zápisu konstrukce v TIL? Jakými procedurami bychom pak měli příslušnou konstrukci či příslušné konstrukce odlišit a identifikovat?

Dává nějaký dobrý smysl hovořit o existenci abstraktních entit

nezávisle na dané teorii? Zde se příkláním ke Carnapovu stanovisku, že takováto tvrzení žádný smysl nedávají. Materna se však zdá nabízet právě pojetí, podle něž by měly být jeho konstrukce naprosto nezávislé na jakémkoli zápisu i na jakékoli teorii. „Předložená teorie pojmu je teorie abstraktních struktur, které jsou objektivní a nezávislé na konkrétním jazyku. Nešlo tedy o popis způsobu, jakým mluvčí jazyka zacházejí s pojmy, ani konec konců o to, jak konkrétní jazyk realizuje funkci, kterou jsme nazvali *reprezentací pojmů*.“ (Ibid., s. 15.)

„Čistá sémantika“ by tedy dle Materny měla být naukou o abstraktních entitách, jež jsou zakódovány naším jazykem. Zajímavé je, že v okamžiku, kdy Materna začne vysvětlovat „uchopování“ těchto abstraktních objektů, začne mluvit o nějakých psychologických procedurách a odvolávat se na poučenost historií, což jsou výsostně „pragmatické“ faktory,⁴⁴ přičemž je na druhou stranu skeptický ohledně explanačních schopností pragmatiky.⁴⁵

Jinými slovy, Maternův přístup je paradigmatickým příkladem takového pojetí, kdy autor nabídne funkčně vyhovující model *některých* (a to docela dosti) jevů spjatých s intuitivně chápaným významem přirozeného jazyka, ale nabídne zároveň a jedním dechem naprosto nevyhovující filosofickou interpretaci vlastního modelu (což je pouze důsledek nedostatečné naturalizace sémantiky), která spočívá v mj. tom, že se zdá jazyk TIL považovat za jakýsi ultimativní supermetajazyk, který nám otevírá bránu přímo do třetí říše abstraktních entit – Významů, Pojmů a jiných bůžků, řídících naše jazykové chování s železnou nutností.

Bohužel i v případě, že by byl sestrojen robot, který by mluvil

⁴⁴ Podobným problémům zřejmě čelil Frege, který sice postuloval „třetí říši“ univerzálních abstrakt, myšlenek, nicméně měl-li vysvětlit, jakým způsobem se my, jakožto uživatelé jazyka, na této třetí říši podílíme, nezbylo mu, než se uchýlit k metaforám „uchopování“, což se v posledku ukázalo být stejně soukromým a „subjektivním“ procesem, jakým se chtěl postulováním abstraktních entit vyhnout. Srov. Glombíček (2003, s. 126).

⁴⁵ „Uvedené pojetí se přirozeně týká jazyka jako etablovaného systému znaků v dané době a není nijak dotčeno ‚výjimkami‘, jako jsou syntaktická slůvka, citoslovce, idiomy apod. Také otázky *užití* jazyka, pragmatického faktoru nejsou záležitostí této analýzy. Spíše však sémantika může pomoci při vyjasňování problémů pragmatiky, než naopak; jsme si ovšem vědomi toho, že momentálně převládá u filosofů názor opačný (zejména pod vlivem pozdního Wittgensteina).“ (Ibid., s. 90.)

jazykem TIL, byli bychom ve stejné překerní situaci, kdybychom ho chtěli považovat za partnera v komunikaci, v jaké bychom byli, kdybychom za takového partnera chtěli považovat pověstného Wittgensteinova lva; pokud by se ovšem tento robot (či nějaký lev jiný, než Wittgensteinův), neúčastnil takových aktivit, jakých se účastníme my, nesdílel by s námi naši „formu života“ a neřídil-li by se ve svém běžném životě stejnými či alespoň podobnými pravidly, jakými se řídíme my (jsou-li Vám lvi či roboti odporní, dosaďte si např. King Konga; přijdou-li Vám výrazy TIL nesrozumitelné, dosaďte si výrazy King Kongových smutných očí). Pokud by ovšem tyto podmínky splňoval, mohl by klidně mluvit jazykem predikátové logiky prvního řádu a stejně bychom ho považovali za bytost, které rozumíme, s tím rozdílem, že bytost užívající jazyk predikátové logiky by nám nejspíše přišla o něco neobratnější ve svém vyjadřování, než bytost či stroj mluvící jazykem TIL, resp. bytost mluvící jazykem predikátové logiky by asi postrádala bohatost projevu bytosti mluvící jazykem TIL, který je zřejmě expresivně bohatší.

3. Nevyjádřitelnost sémantiky vs. sémantické pojmy jako pojmy metajazyka.

V této kapitole hodlám navázat na některé problémy, které jsem v té předchozí nechal záměrně otevřené, abych se jim mohl plně věnovat zde. Především jde o ten, který jsem formuloval otázkou: Proč by filosofové poté, co provedli příslušné redukční procedury v sémantice, nemohli dále trvat na její epistemologické relevanci? Jinými slovy: jde o to podat vysvětlení, proč by nemohl nastat případ, kdy platí teze (2) z úvodu této práce a zároveň neplatí teze (1), tedy případ, kdy sice neexistuje žádný radikální předěl mezi jazykem a světem (a BBS je tedy špatnou sémantikou), ale přesto je možné považovat význam za filosofický problém. K tomu postačí ukázat, že příslušné determinanty významu získané po redukcích (tedy buď pravidla chování uživatelů jazyka nebo formálně-syntaktické definice významu v příslušných modelech) nelze v žádném rozumném ohledu považovat za nějaké transcendentální podmínky veškerého vypovídání o světě (a tedy za determinanty, které by určovaly význam jako takový, univerzálně pro všechny jazyky a případy).

Přistoupíme-li tedy na to, že významy nemají co dělat s nějakou binární relací mezi výrazem (jménem) a jím označeným předmětem, že akt *sémiosis*, s nímž pracuje „čistá“ sémantika, je spíše postulovaným zbožným přáním, jež je motivované přijetím metafyzické konfrontační teze, než adekvátním vyjádřením toho, jak zacházíme s naším jazykem, a zároveň na to, že významy je třeba chápat spíše jako něco, co *jakožto interpreti či sémantické* objevujeme za rozmanitým užitím různých výrazů našeho jazyka, že tedy významy jsou spíše něčím, co různým promluvám *dáváme* v aktu interpretace,⁴⁶ vyvstává před námi

⁴⁶ Srov.: „Jestliže tento mýtus [muzea] opustíme, stane se sémantika (podobně jako syntax, morfologie, fonologie, atd.) především naukou o jednotkách jazyka, o ekvivalencích a opozicích mezi nimi, a o hodnotách, kterým tyto vztahy dávají vzniknout; významy (a ostatní jazyková realita) pak budou přesazeny z fyzikálního či mentálního světa do světa abstraktního ‚strukturálna‘. (...) Jednotky těchto teorií, slova, morfémy, ale i významy, se pak nebudou jevit jako samostatné, předem dané entity vstupující do určitých vztahů a tím konstituující jazyk, ale jako prostředky naší dekompozice, prostředky našeho úsilí najít nějaký řád v nepřeborném množství vět s

následující problém. Musíme se vyhnout dvěma extrémům: prvním je předpoklad sémiotické určitosti a druhým je to, že významy jsou dány *výhradně libovůlí* interpreta. Obvyklou námitkou, jak zamezit druhému extrému (ten první je pro nás zřejmě nepřijatelný, jak jsem se pokusil ukázat výše), byl určitý druh transcendentálního argumentu: Jakákoli interpretační aktivita již předpokládá nějaké porozumění; abychom mohli nějaký jazyk interpretovat jakožto jazyk či nějaké promluvy jakožto smysluplné, musíme již nějaký jazyk ovládat, atp. Jazyk je transcendentálním či univerzálním médiem, které musí předcházet všem interpretačním aktivitám. Musíme si ovšem dát pozor: tento transcendentální argument je oknem, jímž se nám vrací „čistá“ sémantika, kterou jsme dříve vyhodili dveřmi neadekvátního obrazového modelu. Dále si stručně povšimnu toho, jakými různými způsoby je možné podobný argument formulovat a co filosofy obvykle vede k tomu, že se k tomuto argumentu uchylují. Zároveň se pokusím nabídnout řešení, jež by se mu vyhnulo.

Prubířským kamenem všech teorií, které se snaží význam explikovat odkazem na (normy) chování uživatelů jazyka, jsou Wittgensteinovy úvahy o následování pravidla a tzv. argument proti soukromému jazyku, a to zvláště ve „skeptické“ verzi podané S. Kripkem v knize *Wittgenstein on Rules and Private Language*, která je považována za jakousi kanonickou formulaci příslušných problémů.⁴⁷ Toto je paragraf *Filosofických zkoumání*, který je pro následující úvahy klíčový:

„Náš paradox byl takovýto: nějaké pravidlo by nemohlo určit žádný způsob jednání, protože s pravidlem je možno uvést ve shodu jakýkoli způsob jednání. Odpověď zněla: Jestliže se dá každý způsob jednání uvést s pravidlem ve shodu, pak se dá uvést i do rozporu s ním. Neexistovala by tudíž ani shoda, ani rozpor.

různými funkcemi.“ (Peregrin, 1999a, s. 66)

⁴⁷ V následující diskuzi budu dále zohledňovat tuto literaturu k tématu: Brandom (2001, s. 18–30), Glombíček (2003), Hintikka & Hintikka (1989), Kotátko (1998, s. 208–232), McDowell (1984). Výčet je to chudý, porovnáme-li ho celkovou sumou papíru, který byl na toto téma popsán, a to jak před vydáním Kripkovy knihy, tak poté. K cílům, jež sleduji v této práci však snad postačí.

Že tu je určité nedorozumění, ukazuje se už v tom, že při tomto myšlenkovém pochodu výklad pro nás odkazuje na další výklad; jako kdyby nás každý uspokojil jen na okamžik, než pomyslíme na určitý výklad, který je zase za tímto výkladem. Tím totiž ukazujeme, že existuje určité pojetí pravidla, které *není výkladem*; nýbrž projevuje se při jednotlivých případech použití tím, čemu říkáme ‚řídít se pravidlem‘ a čemu říkáme ‚jednat v rozporu s ním‘.

Proto existuje určitý sklon říci, že každé jednání podle pravidla je výkladem. Slovem ‚vykládat‘ by se však mělo označovat pouze to, že se jedno vyjádření pravidla nahrazuje nějakým jiným.“ (Wittgenstein, 1998, §201)⁴⁸

Kripke tento paradox ilustruje na slavném příkladu se sčítáním.⁴⁹ Výsledkem tohoto skeptického paradoxu, jak jej nazývá Kripke, by tedy mělo být, že nic, žádný fakt ani v mé mysli ani v mém chování nezaručuje fixování významu nějakého výrazu, a o nějakém významu tu tedy lze mluvit jen stěží.⁵⁰ Řešení, jaké nám Kripke nabízí, nazývá též skeptické, a to proto, že na tento skeptický argument přistoupí a namísto faktu, který by zaručoval následování pravidla, staví pouhou shodu se standardy jazykového společenství.

Brandom při interpretaci těchto Wittgensteinových úvah rozlišuje dokonce dva argumenty:⁵¹ první proti regulismu, tedy doktríně, podle níž normy, jimiž se řídí chování uživatelů jazyka, jsou explicitními pravidly. Tento argument osočuje regulismus z regresi *ad infinitum*,

⁴⁸ Pecharův překlad původního německého „*Deutung*“ jako „výklad“ zde může zavádět. Do angličtiny se každopádně standardně překládá jako „*interpretation*“ a i já budu dále v textu užívat výrazu „interpretace“.

⁴⁹ Doufám, že ho na tomto místě nemusím opakovat. V nejhorším případě srov. literaturu uvedenou v pozn. 47. Další příkladů ilustrujících tento paradox lze jistě uvádět celou řadu. Mezi ty známější patří Goodmanův příklad s prohozenými barvami zedrou a molenou (*grue* a *bleen*) – o něm viz Kořátko (1998, s. 216n.) či Carrollova želva a Achilles (který se ovšem týká pouze jednoho aspektu Wittgensteinovy argumentace, a sice *regresi ad infinitum* při interpretaci pravidla, o němž dále) – o něm viz Brandom (2001, s. 22).

⁵⁰ Srov. citace z Kripka zde na s.26.

⁵¹ A jak jsem již poznamenal výše, jeho dělení se zhruba kryje s dělení McDowellovým. Srov. pozn. 28.

neboť je-li pravidlo chápáno jako explicitní vyjádření, vždy je třeba uvést další pravidlo, které určuje, zda bylo správně porozuměno tomuto předchozímu pravidlu, atd. *ad infinitum*. (V citovaném §201 by tomuto argumentu zhruba odpovídal jeho střední odstavec.⁵²) Druhý argument útočí na regularismus, tedy doktrínu, podle níž lze normy chápat jako pouhé (statistické) pravidelnosti v(e zjevném) chování. Tento argument má formu „překrucování“ (*gerrymandering*). Problém spočívá v tom, že jakýkoli jednotlivý soubor výkonů vykazuje různé pravidelnosti, mezi nimiž nemůžeme rozhodnout a vždy tedy můžeme udat nějaké překroucené pravidlo, s nímž lze tento soubor výkonů uvést ve shodu.⁵³ (Tento argument zhruba odpovídá prvnímu odstavci §201 i Kripkově příkladu se sčítáním.)

Co nás bude zajímat zde, je to, jaká východiska bývají nabízena z tohoto skeptického argumentu. Prvním východiskem⁵⁴ je to, že *jediným* způsobem, jak zaručit rozdíl mezi následováním pravidla a pouhým zdáním, že je pravidlo následováno, je opustit osamělého mluvčího (či následovače), a to, zda jeho jednání je či není ve shodě s pravidlem, vyřešit odkazem na shodu se standardy (jazykového) společenství. Říkejme mu třeba konvencionalistické východisko.⁵⁵ Problém s tímto východiskem je ovšem v tom, že normy zavazující tohoto osamělého mluvčího jsou sice relativizovány k danému společenství, a rozdíl mezi „být správným“ a „zdát se být správným“ je tak vyřešen na této soukromé úrovni, nicméně nic nám nezaručí, že se nám celá skeptická argumentace nevrátí jako bumerang na této společenské úrovni: zde splývá rozdíl mezi tím, co „je správné“ a tím, co

⁵² U Wittgensteina, a to nejen ve *Zkoumáních*, by se zajisté dalo dohledávat mnohem více explicitnějších vyjádření, čímž se baví mnoho jeho vykladačů, ale tuto mravenčí práci si zde odpustím.

⁵³ Srov. Brandom (2001, s.28).

⁵⁴ Které McDowell (1984) přisuzuje C. Wrightovi či právě S. Kripkovi.

⁵⁵ McDowell i Wright nazývají toto východisko antirealistickým, neboť nahrazuje představu jakýchkoli na společenské ratifikaci nezávislých vzorců řídících jazykové užití (vztah korespondence mezi výrazem a faktem je například jedním z těchto vzorců, které tento argument napadá; variant těchto vzorců je nicméně celá řada) právě pojetím, které důsledně dbá na ratifikační procedury ověřování atp. I Kripke se ve svém řešení skeptického paradoxu uctivě vyjadřuje o Dummettově antirealismu (1982, s. 85n.). Zde však do hry opět vstupuje mnohoznačnost výrazu realismus. Toto označení se zde plně nekryje s mým užitím z první kapitoly, proto volím toto odlišné označení.

„za správné považuje většina členů daného společenství“.⁵⁶

Druhé východisko, které bývá nabízeno, má právě formu transcendentálního argumentu (který trochu připomíná tolikrát ve filosofii omílané tvrzení, že skepticismus se sám vyvrací). Aby vůbec skeptik mohl své skeptické úvahy formulovat a sdělit druhým, musí již předpokládat, že tu nějaká pravidla veřejného jazyka platí a že tedy existuje jakási principiální shoda mezi komunikujícími, která navíc musí jakýmkoli těmto pravidlům předcházet a která vůbec něco jako pravidla umožňuje. Kořátko to vyjadřuje takto: „Tato shoda (...) není vysvětlitelná jako důsledek existence a obecného dodržování pravidla, ale naopak: fakt shody konstituuje samu ideu pravidla (ideu závaznosti, rozlišení správného a nesprávného). (...) Pravidlo tedy nelze chápat jako něco, co dosahuje svou determinující silou mimo sféru reálné komunikativní shody (jako by v sobě obsahovalo všechny budoucí instance jednání).“ (1998, s. 220)⁵⁷ „Skeptické úvahy týkající se kontinuity jednání izolovaného individua, které známe z argumentu proti individuálnímu jazyku, problematizují stejně účinně předpoklad shody v jednání členů jazykového společenství.“ (Ibid., s. 222) Pokud bychom tuto shodu nepředpokládali, nastala by tato trapná situace: „Pokud tedy skeptikovi [jeho posluchači] porozumí a přijmou jeho argument, mělo by je to bezpečně dovést k závěru, že mu pravděpodobně nerozuměli.“ (Ibid., s. 224)

Výsledkem takového transcendentálního argumentu je tedy to, že

⁵⁶ Srov. McDowell (1984, s. 268) či Kořátko: „Především je zřejmé, že ani pravidla veřejného jazyka nemohou být fixována způsobem, který byl diskvalifikován v argumentu proti soukromému jazyku: ani dosavadní komunikativní praxe daného společenství, ani sebedůmyslnější definice neposkytují samy o sobě žádné jednoznačné kritérium pro nové instance užívání výrazů a jakékoli jednání lze zdůvodnit nějakou interpretací, která s ním bude v souladu.“ (1998, s. 219)

⁵⁷ Hintikka & Hintikka (1984) vyjadřují totéž jinými slovy tak, že řečové hry a sdílená forma života u Wittgensteina předchází pravidlům. Srov.: “Wittgenstein calls this wider horizon of related rule-governed activities, which is needed to answer questions of rule-following, a *language-game*.” (s. 189) “Language-games are Wittgenstein’s definitive solution to the problems he could not handle by means of the concept of rule.” (s. 190) Či kapitolu *The Primacy of Language-Games* (s. 196–199, zvl. s. 198): “Indeed, once one realizes how important it was for Wittgenstein to establish the logical (conceptual) primacy of language over their rules, it is not hard to see that this is precisely what he is arguing for in (...) secs. 143–242.” Důsledky, jaké z toho Hintikka vyvozuje se ovšem od těch Kořátkových značně liší.

musíme podat takové pojetí řízení se pravidlem, které není interpretací, a to se nám podle této argumentace podaří jedině tak, že poukážeme na tuto předpokládanou shodu, na níž jsou založeny implicitní normy, kterými se řídíme v naší *praxi*. Tvrdit toto ovšem neznamena nic jiného, než přiklánět se k tomu, že tyto implicitní normy nemůžeme nikdy učinit *zcela* explicitními a že tedy význam a sémantika jsou tak ve své univerzalitě *nevyjádřitelné*.

Nyní se však pozastavme nad tím, jak by se změnila celá tato argumentace, pokud bychom jazyk nepovažovali za nějaké univerzální médium, které stojí mezi námi a světem, a pokud bychom nechtěli, tak jako filosofové, vysvětlit význam *celého* tohoto univerzálního jazyka, ale spokojili bychom se s takovou teorií, která by podala explikaci významů výrazů jednoho jazyka v jiném jazyce, případně takovou, která by udávala význam části výrazů jednoho jazyka pomocí jiných výrazů téhož jazyka. V tomto případě bychom zřejmě nepovažovali poslední odstavec §201 za vyjádření, které naráží na nějakou podstatnou obtíž a stejně tak bychom se s Wittgensteinem rozcházel v tom, že “What one wants to say is: ‘Every sign is capable of interpretation; but the *meaning* mustn’t be capable of interpretation. It is the last interpretation.’”⁵⁸

V takovém případě by jistě argument regresem *ad infinitum* (pravidlo pro interpretaci pravidla) nebyl platný a docela dobře bychom tak mohli přijmout regulismus, ovšem regulismus *relativizovaný* vzhledem k jazyku, v němž explikujeme význam tohoto jiného, objektového jazyka. Je třeba dodat, že argument regresem *ad infinitum* nelze považovat za argument proti takto relativizovanému regulismu, neboť veškerou svoji sílu čerpá z předpokladu univerzality jazyka. Podobně konvencionalisté východisko ze skeptického paradoxu ztrácí mnoho na své nepřijatelnosti. Nechci se zde explicitě hlásit ani k jedné z těchto pozic, ale pouze poukázat na to, jakými cestami se může vydat sémantika po redukcích, která se zbaví poslední filosofické zátěže

⁵⁸ Tato pasáž pochází z Wittgensteinovy *Modré knihy*. Cit. dle: McDowell (1984, s. 265).

univerzalistických předpokladů.

Náš argument tedy může být shrnut: Abychom vůbec mohli doufat v podání nějaké smysluplné teorie toho, jak význam výrazů nějakého jazyka závisí na (normách) chování jeho uživatelů, musíme opustit představu (kterou zde občas nazývám „filosofickou“), že jazyk je univerzálním, transcendentálním médiem, které má své významy pevně fixované (a to např. i oněmi implicitními normami naší praxe, naší „formou života“) a nelze je nijak reinterpretovat. Pokud se této představě, kterou považuji za poslední reziduum filosofický nároků (nejen) v pragmatizované sémantice, nezbavíme, budeme muset tvrdit, že sémantika je bytostně nevyjádřitelná.⁵⁹

Obdobné úvahy, jaké nás vedly k odmítnutí univerzalizmu a nevyjádřitelnosti sémantiky v rámci pragmatického pohledu na jazyk (tedy to, že aby vůbec byla nějaká smysluplná pragmatická teorie přijatelná, musíme se těchto filosofických pozůstatků zbavit), se vztahují i na formální sémantiku po syntaktické redukci. Je přitom docela možné, že jejich pointa se v tomto případě ukazuje jasněji.

V tomto případě se protiklad jazyka reinterpretovatelného jako kalkul a jazyka univerzálního, považovaného za transcendentální podmínku jakéhokoli vypovídání (i o významu) vůbec⁶⁰ promítá do otázky, zda a jak můžeme pro náš běžný, přirozený jazyk nabídnout nějaký

⁵⁹ Tyto závěry jdou ruku v ruce s Hintikkovou generalizací původního Heijenoortova rozlišení mezi logikou jako jazykem a logikou jako kalkulem na pojetí jazyka jako univerzálního média a jazyka jako kalkulu, které považuje za „Ultimate Presupposition of 20th Century Philosophy“. Srov. Hintikka (1997) a Heijenoort (1967).

⁶⁰ V našich končinách se, na rozdíl od Wittgensteina ovšem explicitně, k podobným univerzalistickým nároků hlásí Peregrin. Srov.: „To address truth as such we cannot restrict ourselves to languages which can be encompassed in a metalanguage, we must be able to address the language in its universality. This is in fact the point of departure of all our considerations: language in the fundamental sense is a transcendental matter.“ (1992, s. 44) Nebo: „V rámci sémantické teorie tedy nemůžeme význam prezentovat přímo, ale vždy zase jenom prostřednictvím nějakého jména. V jistém smyslu tedy můžeme říci, že to, co jakákoli sémantická teorie předvádí, je překlad, překlad jazyka, jehož sémantiku vykládáme (třeba češtiny), do nějakého jazyka, který se nám jeví jako vhodný prostředek prezentování toho, co považujeme za významy (třeba jazyk intenzionální logiky). Zdá se tedy, že aby měla taková teorie smysl, museli bychom mít k dispozici jazyk, který by nám prezentoval věci, které tvoří významy výrazů, tak bezprostředně, že by už jeho sémantika nemusela být nijak vykládána; nebo alespoň jazyk, který by věci prezentoval „bezprostředněji“ než ten, jehož sémantikou se zabýváme.“ (1998a, s. 188)

vyhovující metajazyk, který by nám umožnil vytvořit model jeho sémantiky postavený na nějaké formě Tarskiho T-schématu. Nebudu se zde již detailněji zabývat reformulací tohoto problému z tohoto úhlu pohledu, ale spokojím se s několika vyjádřeními autorit, jež snad dostatečně vykreslují celý problém.

Že jde o obdobný problém a že se nám tu vrací tentýž regres *ad infinitum*, s jakým jsme se setkali výše, je patrné například z této Sellarsovy formulace:

“The refutation runs as follows: Thesis. Learning to use language (*L*) is learning to obey the rules of *L*. But, a rule which enjoins the doing of an action (*A*) is a sentence in a language which contains an expression for *A*. Hence, a rule which enjoins the using of a linguistic expression (*E*) is a sentence in a language which contains an expression for *E* – in other words, a sentence in metalanguage. Consequently, learning to obey the rules for *L* presupposes the ability to use the metalanguage (*ML*) in which the rules for *L* are formulated. So that, learning to use a language (*L*) presupposes the ability to use the metalanguage (*ML*) in which these rules for *L* are formulated. So that, learning to use a language (*L*) presupposes having learned to use a metalanguage (*ML*). And by the same token, having learned to use *ML* presupposes having learned to use a metametalanguage (*MML*) and so on. But, this is impossible (a vicious regress). Therefore, the thesis is absurd and must be rejected.” (Cit. dle: Brandom, 2001, s. 24)

Dále mi prosím dovoluňte ocitovat pozoruhodnou pasáž Tarskiho *Pojmu pravdy*, kde se věnuje univerzalitě našeho přirozeného jazyka, v celém jejím rozsahu:

“A characteristic feature of colloquial language (in contrast to various scientific languages) is its universality. It would not be in harmony with the spirit of this language if in some other language a word occurred which could not be translated into it;

it could be claimed that ,if we can speak meaningfully about anything at all, we can also speak about it in colloquial language.‘ If we are to maintain this universality of everyday language in connexion with semantical investigations, we must, to be consistent, admit into the language, in addition to its sentences and other expressions, also the names of semantic expressions as ‘true sentence’, ‘name’, ‘denote’ etc. But it is presumably just this universality of everyday language which is the primary source of all semantical antinomies, like the antinomies of the liar or of heterological words. These antinomies seem to provide a proof that every language which is universal in the above sense, and for which the normal laws of logic hold, must be inconsistent.

If these observations are correct, then *the very possibility of a consistent use of the expression ‘true sentence’ which is in harmony with the laws of logic and the spirit of everyday language seems to be very questionable, and consequently the same doubt attaches to the possibility of constructing a correct definition of this expression.*” (Cit. dle: Hintikka, 1997, s. 108.)

No a řešení, srovnatelné s tím, které jsem nabídl výše (jsa jím tak jako tak poučen), podává opět Hintikka:

“The explanation I gave above was that we cannot try to say something in language L about the meanings of the expressions of L, we are bound to end up with nonsense or tautology, for in that very attempt we are already presupposing the meaning relations between L and reality. But saying this is subject to an important objection. In a way, this argument is viciously ambiguous. Applied to some particular expression E_1 it says that we cannot express the meaning of E_1 by means of some other expression E_2 of the same language L, because in E_2 , we must already assume – what? Do we have to assume in E_2 the meanings of the constituent expressions of E_1 , or the meanings

of those ingredients out which the meaning of E_2 is to be composed? What is trivially true is the latter claim. But this reading does not suffice to buttress the vaunted ineffability of semantics. It does not imply that the meaning of E_1 cannot be specified by means of another expression E_2 , of the same language. What follows is merely that the meanings of *all* expressions of L cannot be specified in L in one fell swoop without already presupposing the meanings of *some* expressions of L . But that does not even mean that there are any particular expressions in L whose truth cannot somehow be explained by other means of expression provided by L . What it implies is that this cannot be done for *all* expressions wholesale. It does not entail that the semantics of a given language is inevitably ineffable in that language. At most, it entails that semantics is inexhaustible, not that it is ineffable. (...) The true gist in the claim that truth is ineffable thus seems to be the thesis that the general concept of truth cannot be defined in a language for that language, and analogously the view of the inexpressibility of semantics will have to be weakened to claim that the semantics of a given language cannot be defined in that language itself. In this form, these two claims have a great deal to recommend them. The first thesis – undefinability of the notion of truth for a given language L in L itself – is in the case of explicit formal languages essentially well-known result usually attributed to Tarski (...), and thus be considered as proven.” (1997, s. 34n.)

4. Je Kripkova teorie kauzálního řetězce postačující sémantickou teorií? Intermezzo.

V předchozích kapitolách jsem poznamenal, že reprezentacionalistická BBS byla založena na tom, že vzorem pro celou sémantiku byl vztah mezi jménem a předmětem jím *označovaným*, který byl považován za význam tohoto jména. V této kapitole si všimnu v nedávné době jedné velmi vlivné teorie vlastních jmen a pokusím se na ní ukázat, že i v případě vlastních jmen je takovéto pojetí přinejmenším diskutabilní.⁶¹

Na úvod připomeňme pár souvislostí. Téměř vždy, když nahlédneme do literatury týkající se sémantiky vlastních jmen, setkáme se s dojemným příběhem tří, resp. čtyř teorií snažících se postihnout význam (zde v širším slova smyslu) či alespoň referenci této prý význačné rodiny výrazů našeho jazyka. Různé variace tohoto příběhu mají v závislosti na přesvědčeních vypravěče buď dobrý konec (jedna z těchto teorií je vyhovující), špatný konec (teorie reference je zbytečná, případně nemusíme chápat referenci vlastních jmen jako vztah podstatný pro vysvětlení jazyka a vlastní jména tudíž považovat za význačnou rodinu výrazů) či otevřený konec (buď nám nezbyvá, než se přiklonit k nějaké hybridní teorii nebo není otázka reference s konečnou platností zodpovězena). Následující varianta příběhu rozhodně nebude končit happy-endem, spíše by chtěla být tragédií, ale čtenáři ponechme alibisticky i otevřená zadní vrátka.

Připomeňme si jádro příběhu. První moderní teorie vlastních jmen pochází od J.S.Milla.⁶² Podle něj je, zhruba řečeno, významem vlastního jména předmět, který toto jméno označuje. Jinými slovy: vlastní jména (např. „Mt. Everest“) mají denotaci, nemají však konotaci; narozdíl od jiných singulárních termínů – určitých deskripcí (např. „Nejvyšší hora světa“), ty mají zřejmě i konotaci. Tato klasická millovska teorie se však stala terčem kritiky, a to z několika důvodů: (1) nedokáže vysvětlit

⁶¹ Následující text je mírně přepracovanou verzí seminární práce z filosofie jazyka, odevzdanou v LS 2005.

⁶² Mill, J. S. : *A System of Logic*, London, 1843.

informační hodnotu výroků o identitě koreferujících výrazů typu „Jitřenka je Večernice“, (2) neintuitivně přiřkne nesmyslnost výrokům o neexistujících či fiktivních entitách, např. „Krkonoš žije v Krkonoších“, (3) má problémy s analýzou negativních existenčních výroků jako „Přemysl Oráč neexistoval“, (4) za určitou modifikaci (1) lze považovat připsování propozičních postojů v případech typu „Josef věří, že Stalin byl diktátor, zatímco Džugašvili ne.“ Ve všech těchto případech se millián dostává do sporu s naším běžným užitím vlastních jmen či s našimi jazykovými intuicemi.

Jako alternativa byla vypracována tzv. klasická deskripční teorie vlastních jmen, za jejíž proponenty bývají považováni zejména G.Frege a B.Russell. S nutnou mírou zjednodušení můžeme říci, že Russell tvrdí asi toto: Existují tzv. logická vlastní jména a běžná vlastní jména.⁶³ Logická vlastní jména jsou ta, s jejichž individuálními nositeli jsme bezprostředně obeznámeni, čehož důsledkem je to, že za ně jsou v posledku považovány téměř pouze deiktické výrazy jako „to“, „toto“ či „tamto“. Běžná vlastní jména známe z deskripce, která je smyslem těchto jmen, např. smyslem jména „Aristoteles“ je „poslední velký filosof antiky“. Vlastní jména jsou pouze zkrácené určité deskripce, které jednoznačně určují právě jeden objekt, jež je splňuje. Pod tlakem dalších otázek, které se nabízejí – např.: Která určitá deskripce by měla být tou, jejíž deskriptivní obsah konstituuje sémantický obsah či smysl vlastního jména?⁶⁴ – vzniká další modifikace deskripční teorie, která se ujala pod názvem svazková (*cluster*) teorie vlastních jmen. Za její proponenty bývají považováni J. R. Searle či P. Strawson, někdy též (tzv. pozdní) L. Wittgenstein.⁶⁵ Podle této teorie je smysl vlastních jmen určován logickým součtem – disjunkcí relevantních určitých deskripcí.⁶⁶ Nositele vlastního jména rozpoznáme podle toho, zda

⁶³ V této souvislosti stojí za zmínku, že Russell používá jako příklad vlastního jména téměř výhradně jména historických osob, což má jistě důsledky pro dále řečené.

⁶⁴ Tyto otázky souvisejí mimo jiné s problémy přirozených druhů či esenciálních vlastností. Jde o problémy, které prozatím ponechme stranou.

⁶⁵ Jak bude zřejmé dále, nemyslím si, že by Wittgenstein podával jakoukoli teorii reference vlastních jmen.

⁶⁶ „[Vlastní jména] fungují nikoli jako deskripce, ale jako věšák na deskripce. Takže prázdnot kritérií pro vlastní jména je nutnou podmínkou pro odlišení referenční

splňuje dostatečný počet (má-li jít vskutku o disjunkci, je tento počet zřejmě alespoň jedna) těchto deskripcí.

A zde přichází peripetie. V lednu 1970 přednesl Saul A. Kripke na Princetonské univerzitě sérii tří přednášek s názvem *Naming and Necessity*, z jejichž záznamu později vznikla stejnojmenná kniha. V těchto přednáškách využil svých výzkumů na poli sémantiky modální logiky k tomu, aby zaprvé ukázal, že přijmeme-li nějakou verzi deskripční teorie vlastních jmen, má to dosti závažné a nezamýšlené důsledky vzhledem k našim běžným intuicím o tom, jak vlastní jména skutečně fungují, a zadruhé, aby se pokusil načrtnout alternativní obrázek toho, jak se to tedy ve skutečnosti se sémantikou vlastních jmen má. Tyto jeho návrhy vycházejí z intuice, že vlastní jména používáme jako rigidní designátory,⁶⁷ a vešly do filosofického povědomí pod (zavádějícím) názvem kauzální teorie reference či teorie kauzálního či komunikačního řetězce. Nejprve se podívejme na to, jaké jsou ony nezamýšlené důsledky deskripčních teorií a poté na to, jakou alternativu nám Kripke nabízí; nakonec se pokusím poukázat na některé problémy s tímto alternativním návrhem.

Obvykle⁶⁸ se Kripkovy výtky deskripční teorii, ke kterým v *Naming and Necessity* udává hojně příkladů, shrnují do tří typů. (1) Problém nechtěné nutnosti (někdy nazýván epistemickým problémem). (2) Problém rigidity (někdy nazýván modálním problémem). (3) Problém ignorance a chyby (někdy nazýván sémantickým problémem). Problém nechtěné nutnosti vypadá asi takto: Pokud by byla pravdivá deskripční teorie a pokud by tedy významem vlastního jména byla nějaká (určitá) deskripce, pak by pro nějakého mluvčího, dejme tomu Josefa, měly být některé výroky analytickými pravdami, zatímco jimi rozhodně nejsou.

funkce jazyka od funkce popisné. “ „Naznačoval [jsem zde], že je nutný fakt, že Aristoteles má logický součet, inkluzivní disjunkci vlastností, které jsou mu obvykle připisovány: takové individuum, které by nemělo alespoň jednu z těchto vlastností, by nemohlo být Aristotelem.“ (Searle, 1958).

⁶⁷ „Něco nazveme *rigidním designátorem*, jestliže to v každém možném světě designuje tentýž objekt, *nerigidním* nebo *náhodným* designátorem tehdy, pokud tomu tak není. Samozřejmě nevyžadujeme, aby tyto objekty existovaly ve všech možných světech. (...) Rigidní designátor předmětu, který existuje nutně, můžeme nazvat *silně rigidním designátorem*.“ Kripke, 2002, s. 59.

⁶⁸ Srov. Reimer, 2003.

Pokud by byl pro Josefa význam jména „Aristoteles“ určen deskripcí „poslední velký filosof antiky“, potom by měl být výrok „Aristoteles byl filosof“ analytický, což není. I Josef by byl ochoten uznat, že Aristoteles mohl zemřít v dětství a filosofii se nikdy nevěnovat. Významem jména tedy nemůže být deskripce. Problém rigidity vypadá asi takto: Pokud by podle deskripční teorie měly být ekvivalentní výroky „Aristoteles měl rád psy“ a „Poslední velký filosof antiky měl rád psy“⁶⁹, tedy jejich pravdivostní podmínky by se měly shodovat, dostali bychom se do sporu v kontrafaktuálním případě, kdy Aristoteles zemřel v dětství – pak by náš druhý výrok referoval třeba na Platóna, což by mělo za následek to, že pro pravdivost *prvního* výroku by byla relevantní náklonnost, kterou by ke psům projevovala tato *jiná osoba*.⁷⁰ Problém ignorance vypadá asi takto: Předpokládejme laika ve fyzice (třeba Petra), který pouze ví, že Feynman je nějaký fyzik, Feynmana osobně nezná, ani nedokáže formulovat žádnou Feynmanovu hypotézu, ani ho nijak jinak vybrat z množiny *nějakých fyziků*, nemůže tedy jednoznačně referovat právě k jednomu individuu. Problém chyby vypadá asi takto: Podle Kripka mnoho lidí věří, že Einstein je vynálezcem atomové bomby. Podle deskripční teorie by však tito lidé ve větě „Einstein je génius“ referovali k Oppenheimerovi. Tolik ke kritice deskriptivismu.⁷¹

Celá Kripkova koncepce stojí na intuici, že jména jako rigidní designátory zkrátka fungují, a že prostě platí leibnizovský princip nerozlišitelnosti identických věcí $((x)(y) ((x=y) \supset (F) (Fx=Fy)))$.⁷² Uveďme si shrnující pasáž z předmluvy:

„Když se upustilo od puntičkářských úvah odvozených z faktu, že x nemusí existovat nutně, z $(x) \Box (x=x)$ a z Leibnizova

⁶⁹ Což se má analyzovat „Přesně jedna osoba byla posledním velkým filosofem antiky a každá taková osoba má ráda psy.“

⁷⁰ „V těchto přednáškách budu intuitivně dokazovat, že vlastní jména jsou rigidní designátory, protože i když určitý člověk (Nixon) mohl nebýt prezidentem, není pravda, že mohl nebýt Nixonem (přestože se mohl *nejmenovat* „Nixon“).“

⁷¹ Reimer uvádí dále ještě Searlovy odpovědi na Kripkovy námitky, jimiž se tu zabývat nebudu. Zajímavá je též poznámka o neoblíbenosti jakékoli formy deskriptivismu u současných filosofů, která v jeho výkladu úzce souvisí s kritikou internalismu, tedy teorie, která význam ztotožňuje s nějakými mentálními obsahy. Nejsem si však jistý, zda chápu, proč by se měla opozice (jde-li vůbec o opozici) deskripční teorie vlastních jmen/kauzální teorie reference nutně krýt s opozicí internalismus/externalismus.

⁷² Což není princip identity nerozlišitelných entit: $(x)(y) ((F) (Fx=Fy) \supset (x=y))$

zákona bylo jasné, že identita je „vnitřní“ relace: $(x)(y)(x=y \supset \Box x=y)$. (Jaké dvojice (x,y) mohly sloužit jako protipříklady? Ani dvojice odlišných objektů, neboť pak je antecedent nepravdivý; ani dvojice složená z nějakého objektu a z něj samého, protože pak je konsekvent pravdivý.) Z toho, že „a“ a „b“ jsou rigidní designátory, vyplývá, že pokud je výrok „a=b“ pravdivý, tak je nutnou pravdou. Pokud „a“ a „b“ nejsou rigidní designátory, žádný takový závěr o výroku „a=b“ neplatí (i když objekty designované symboly „a“ a „b“ budou nutně identické). Když mluvíme o rigidních designátorech, máme na mysli možnost, která existuje v nějakém modálním jazyku. Z logického hlediska zatím nejsme zavázáni přijmout žádnou tezi o statutu toho, co běžně nazýváme „jmény“ v přirozeném jazyce.“⁷³ (Kripke, 2002, s.11n.)

Myslím si, že teze o tom, že jména jsou rigidními designátory, je odlišitelná od zmíněného alternativního obrázku, který nám Kripke předkládá a který se dále traduje jako vlastní teorie kauzálního řetězce. Jak tento obrázek vypadá? Každopádně má dvě složky: okamžik fixace reference a kauzální řetězec předávání reference. Chceme-li pochopit, co znamenají naše jména, musíme postupovat zpětně po tomto komunikačním řetězci, v němž jeden komunikant druhému předává vlastní jméno (rigidně označující to a to individuum ve všech možných světech) až k původní události ustanovujícího křtu, tj. k události fixování reference. Jak tato fixace přesně probíhá však není dostatečně popsáno, prostě se jí říká udělování jména (*dubbing*). Jednoduše buď nějak ostenzivně definujeme referenci vlastního jména, např. „Toto individuum (které se právě nachází v mém perceptuálním poli) budu nazývat Josif Vissarionovič Džugašvili,“ (příčemž výraz „které se právě nachází v mém perceptuálním poli“ není deskripce, jde jen o okolnosti křtu), nebo použijeme pro fixaci reference nějaké určité deskripce,

⁷³ Dále se však Kripke jasně kloní k názoru, že jména přirozeného jazyka jako rigidní designátory fungují.

např. Kripke uvádí tento příklad: když Leverrier fixoval referenci jména „Neptun“, mohl pronést tato slova: „To, co je planetární příčinou pozorovaných perturbací oběžné dráhy Uranu, budu nazývat ‚Neptunem‘.“ Jakmile je jednou reference fixována, funguje vlastní jméno jako rigidní designátor. Např. by se mohlo přijít na to, že perturbace oběžné dráhy Uranu byly způsobeny jinou příčinou (božím zásahem, nepřesností Leverrierova pozorování), ale v předpokládané poloze se opravdu vyskytuje planeta Neptun. Deskripce, jimiž je individuum popisováno se zkrátka během času (atd.) mění, reference vlastního jména zůstává rigidní.

A nyní přichází katastrofa. Jaké jsou s tímto obrázkem problémy? Zaprvé proto, aby mluvčí (jakožto ten, kdo jméno přijal) byl úspěšný v jeho užití k referování na určitý objekt/individuum, na které referoval i ten, od koho jméno přijal, musí *zamýšlet* toto jméno použít stejně. Jak to udělá? Jak charakterizovat tento intencionální akt, je li významem vlastního (či dokonce jakéhokoli) jména jen a pouze jeho nositel? Zadruhé tu je (podobný) problém se změnou reference. Vezměme si Kripkův příklad s Madagaskarem. Když Marco Polo užil poprvé tohoto jména jako jména ostrova, *nezamýšlel* změnit původní referenci domorodých obyvatel, kteří používali výrazu „Madagaskar“ k referování na část africké pevniny. Je-li dána reference vlastního jména jednou provždy aktem její fixace, původním křtem, a udržuje-li se v komunikačním řetězci výhradně zamýšleným předáváním, pak bychom my všichni, co používáme jména „Madagaskar“ k referování na ostrov, referovali vlastně na část africké pevniny.⁷⁴ Tuto námitku odráží Devitt⁷⁵ tak, že jméno je zkrátka spojeno se svým nositelem v různých perceptuálních konfrontacích i po původním aktu fixace; mění-li se průběžně tyto perceptuální konfrontace, lze vysvětlit i změnu reference. Otázkou zůstává, nakolik tyto ex post odpovědi vyhovují původní intuici, aby vlastní jména referovala rigidně.

⁷⁴ Podobnou námitku, jako námitku změnou reference, vznáší i český logik Pavel Tichý. K jeho námitce a k pokusu o její odražení srov. Sousedík, 2001.

⁷⁵ Devitt, M. : *Designation*, New York: Columbia University Press, 1981. Viz. Reimer, 2003.

Než se dostanu k další námitce, dovoluji mi ještě zmínit příklad, který používá Evans⁷⁶ k tomu, aby ukázal možnosti rozvíjení hybridní teorie. Jde o případ, kdy reference vlastního jména (tak jak je užívá mluvčí) je hlavním *kauzálním* zdrojem *deskriptivní* informace, kterou mluvčí se jménem spojuje. Dejme tomu, že byl nalezen sarkofág, v němž ležel svitek s důkazem Goldbachovy hypotézy, podepsaný „Ibn Khan“. Toto jméno se uchytí v běžném úzu matematiků, kteří budou říkat věci jako „Ibn Khan dokázal, že...“ Ovšem; dejme tomu, že jméno na svitku nebylo jménem toho, kdo důkazy provedl, ale jménem nějakého opisovače, který tyto důkazy pouze později zapsal. Podle teorie kauzálního řetězce by „Ibn Khan“ referovalo k tomuto opisovači, avšak matematikové zajisté chtějí referovat k tomu, *kdo dokázal Goldbachovu hypotézu*. Podle Evanse „jméno referuje k starověkému matematikovi, neboť je to on, kdo konstituuje ‚hlavní kauzální původ‘ deskriptivní informace asociované s tímto jménem: *matematik, který dokázal to a to*.“

Poslední, a dle mého názoru nejzávažnější námitku, si můžeme přiblížit odkazem na další hybridní teorii, kterou rozpracoval Devitt.⁷⁷ Devitt přistupuje na kauzální vysvětlení předávání reference v komunikačním řetězci, vznáší však námitku vůči kauzální fixaci reference, a této námitce říká *qua* problém. Jde vlastně o to, že abychom byli při aktu prvotního křtu schopni vůbec referovat, musíme přinejmenším vědět, jakého *druhu* je pojmenovaný předmět. Chceme-li pokřtít to a to individuum jménem „Josif Vissarionovič Stalin“, musíme vědět přinejmenším to, že křtíme člověka (což je navíc v tomto případě sporné). Pokud bychom měli ve svém perceptuálním poli pouze nějakou blíže neurčenou barevnou skvrnu, nemůžeme uspět v jejím pojmenování. Chceme-li uspět, musíme tedy o této věci přemýšlet *qua* takové a takové a tedy ji chápat pod nějakou deskripcí. Akt fixování reference zkrátka nemůže být čistě kauzálním aktem. Je však v takovémto případě ještě možno mluvit o aktu fixování reference jako o

⁷⁶ Evans, G. : *The Causal Theory of Names*, In: Proceedings of the Aristotelian Society, Suppl. vol. 47, 1973, s. 187–208. Viz. Reimer, 2003.

⁷⁷ Viz. pozn. 14.

základním aktu vysvětlujícím naši sémantiku? Musíme-li už před tímto aktem mít dostatečné znalosti o tomto světě (musíme ho umět klasifikovat do druhů či mít nějaké pojetí o logických typech), proč by právě akt zavedení jména do diskurzu měl být podstatný pro vysvětlení vztahu mezi jazykem a světem?

Tuto námitku však lze rozvést dále. Fixace, která by měla být tím, co vlastní zavedení reference vysvětluje a která by tak měla vysvětlovat celou sémantiku, právě toto nedělá. Naším hlavním problémem je, že právě akt fixování reference, ona prvotní ostenzivní definice či prvotní křest je právě tím, co má být vysvětlením sémantického spojení jazyka a světa. Kripkova koncepce však neodpovídá na základní otázky, *jak* můžeme tento akt vykonat, co nám umožňuje ustanovit tento vztah jazyka a světa, jak zavedeme ono individuum do našeho diskurzu. Kripke tvrdí: prostě ho ostenzivně definujeme, to není žádný problém.⁷⁸

Je možné považovat to, že akt fixování reference vlastně nevysvětluje sémantiku za důvod, proč nazývá kauzální řetězec Kripke sám spíše obrázkem toho, jak se to se sémantickými záležitostmi má, než za teorii?⁷⁹

V této souvislosti by stálo za to se blíže podívat na jistý aspekt v posunu myšlení L. Wittgensteina. Jde právě o posun od ostenzivních definic, jako základních spojnic mezi jazykem a světem k jazykovým hrám, které by měly být v pozdějším díle tohoto myslitele za sémantické

⁷⁸ Podobnému, ne však totožnému, problému čelí i Sousedíkova verifikační interpretace kauzální teorie, kterou předkládá ve svém článku *O čem mluvíme v negativních existenčních výrocích?* (1998). Jeho rozlišení na pravá (ta, která referují k existujícímu individuu) a falešná jména (ta, která referují k neexistujícímu individuu) je zavedeno tak, že na akt křtu je kladen nárok splnění určitých podmínek, a touto podmínkou je, překvapivě, „jasně a jednoznačně vymezená reference.“ Akt fixování reference je kruhově vysvětlován splněním podmínek jasné reference. Rozdíl vůči Kripkovi spočívá v tom, že Kripke se nestará o aktuální výskyt nositele jména, které v aktu křtu zavádíme do diskurzu. Jeho teorie není verifikační, ale modální. Otázka, jak ustanoví spojení jazyka a možného světa, stále zůstává.

⁷⁹ „Myslím, že minule jsem říkal, že filosofickým teoriím hrozí nebezpečí nepravdivosti, a proto nemám v úmyslu předložit alternativní teorii. (...) Pravda, ne každý druh kauzálního řetězce, který sahá ode mne až k určitému člověku, bude stačit na to, aby mi poskytl referenci. (...) Musí být splněné jiné podmínky, aby se z toho udělala skutečně rigorózní teorie reference. Nevím, jestli to udělám, protože za prvé jsem na to teď příliš líný, a zadruhé namísto toho, abych podal množinu nutných a postačujících podmínek přiměřených termínu, jakým je reference, radši předložím *lepší obraz*, než je obraz, který poskytují běžně uznávané názory.“ (Kripke, 2002, s. 107)

vztahy jazyka a světa zodpovědné.⁸⁰ To, co ustanovuje vztah jazyka a světa není ostenzivní definice, ale jazyková hra. Pro takto interpretovaného Wittgensteina jsou charakteristické otázky, jako je tato: „V *Traktátu* je ukazování podobné ostenzi tím, co mi dává objekt, ne však pouze jeho existenci, ale též jeho logickou formu. (...) Jak mi může bezprostřední obeznámenost s tímto objektem dát takovou formu?“⁸¹ Předpoklad toho, abychom mohli akt křtu či ostenzivní definice vůbec vykonat, je to, že už víme nejen to, jakého *typu* je objekt, který křtíme či definujeme, ale také to, že už víme, *co to znamená křtít* něco či provádět ostenzivní definici, tedy že zvládáme určitou jazykovou hru.

Naznačené úvahy jsou hřebíkem do rakve když ne jakékoli teorii reference, tak určitě takové teorii, která se snaží vykládat referenci jmen jako vztah důležitý pro filosofické pochopení sémantiky našeho jazyka. Tím se také dostáváme k tomu, co Reimer nazývá negativními pojetími reference, tedy k postojům, které tvrdí, že reference není oním podstatným vztahem mezi jazykem a realitou, a které přisuzuje Quinovi či Davidsonovi. Těmto i jiným pojetím se věnuji na příslušných místech této práce. V tomto intermezzu jsem chtěl pouze ukázat, že dvojmístný vztah jména a jím označovaného předmětu, chápaný jako paradigmatický sémantický vztah, je zkrátka neudržitelný a že na jeho místo musíme dosadit odlišná pojetí toho, jak je náš jazyk propojen se světem a co to znamená, když o nějakých výrazech našeho jazyka řekneme, že mají význam.

⁸⁰ „Myšlenka, že ostenze je hlavním prostředkem, jímž se učíme jazyku, má svůj protějšek v teorii významu. Je jím myšlenka, že základními spojkami jazyka a světa jsou jednoduše dvoumístné relace pojmenování. Tuto myšlenku Wittgenstein přijímal v *Traktátu*. Pokud je správná, má za důsledek možnost užívání ostenze jako typického prostředku udávání významu. Neboť vše, co musíme udělat, abychom jazyku přidělili jeho význam, je ustanovit vyžadované základní vztahy pojmenování (slovo–objekt). A jaká by byla jednodušší cesta, jak to udělat, než ukázat na každý objekt a přidělit mu jméno v tomto aktu ostenzivní definice? Přitažlivost tohoto postoje ilustruje současná popularita Kripkovy tak zvané kauzální teorie pojmenování, která samozřejmě není ničím jiným, než variantou bývalé Wittgensteinovy doktríny.“ (Hintikka, 1986, s. 179)

⁸¹ Hintikka, 1986, s. 182. Srov. také např. tyto citáty z Wittgensteina: „To, co nazýváme spojením mezi jazykem a realitou, je spojení mezi mluveným jazykem a například jazykem gest.“ (cit. dle: Hintikka, 1986, s. 184.) „Ostenzivní definice může být považována za pravidlo překladu z jazyka gest do jazyka slov.“ (cit. dle: Hintikka, 1986, s. 185.)

5. Šílenství definovat význam aneb spory o smysluplnost.

Již v předchozích kapitolách jsem naznačil, že chápat sémantické výpovědi jako deskripce označující nějaké entity, které existují nezávisle na této teorii, ať už v hlavách uživatelů jazyka jako jakýsi jazyk myšlení, ve třetí říši abstraktních entit či ve světě externím jakémukoli jazyku, je nesmyslné. Spíše jsem se přikláněl k názorům, které zdůrazňují, že výpovědi týkající se významů je třeba chápat jako nástroj, který užívá interpret (či sémantik) k tomu, aby dal smysl (zde v obecném, nefregovském významu) jazykovému chování či výpovědím mluvčího či mluvčích. Přistoupí-li tedy sémantik na explikaci významů jakožto entit některého z těchto typů, měl by si být vědom, že k přijetí existence těchto entit se zavazuje spolu s přijetím příslušné sémantické teorie a že externí otázky týkající se jejich existence nedávají smysl.

Je však možno na takovémto pojetí významu založit nějakou obecnou teorii toho, co to význam je? Lze zde sémanticky věty typu „Význam je interpretační konstrukt“ chápat jako *filosofické definice* významu jako takového? V této kapitole budu hájit tvrzení, že nejenže nelze tyto a podobné přístupy chápat jako teorie nabízející podobné definice významu, ale dokonce, že nemáme žádné důvody k tomu, abychom se nějakou takovou definici podávali či dokonce, že žádná taková definice není možná. Neznamena to samozřejmě, že by nebylo možné podat definici významu v rámci nějakého formálně-sémantického modelu, ale pouze to, že pod výrazem „význam“ se v tomto modelu myslí pojem podstatně odlišný od toho, jaký přichází v úvahu jak v běžných hovorech o významu, tak ve filosofických sporech o něj.

Na prvním místě je třeba se ptát, *k čemu* by taková definice významu měla sloužit. Zde je třeba rozlišovat minimálně dva různé účely. Za prvé by tato definice měla být klasifikačním nástrojem, tedy tím, co by nám mělo dávat nějaká kritéria toho, které výrazy či které výpovědi považovat za smysluplné či „mající význam“ a které za ty, co smysl postrádají či které význam nemají. Za druhé by tato definice měla být nástrojem explanačním, tedy tím, co vysvětlí, jak to, že řada zvuků,

kteřou vydá nějaká hromada masa, kostí a tekutin (či křemíku, to zde není podstatné) má na druhou hromadu kostí, masa a tekutin takový vliv (např. změni její uspořádaní či dokonce její „chování“), že o této řadě zvuků můžeme říci, že má význam.

První typ definic by byl založen na intuici, že porozumět významu nějakých výrazů není žádná triviální procedura a že tedy nelze vždy jednoznačně na první pohled rozeznat, které výrazy význam mají a které ne. Význam by byl něčím, co by bylo třeba objevit. Druhý typ definic by byl založen na přesvědčení, že výrazům našeho jazyka zkrátka již nějak intuitivně rozumíme a že jedině, co je třeba udělat, je vysvětlit, jak jsme něčeho takového schopni. V prvním případě nám tedy odpověď na otázku po povaze významu měla dát kritérium, dle něž bychom byli schopni rozlišit smysluplné a nesmyslné výrazy, v případě druhém nám měla odpověď na otázku „Co je to význam?“ podat vysvětlení záhadného jevu komunikace.

Typickými příklady explanačního přístupu k významu jsou některé formulace, jimiž John R. Searle charakterizuje svoji metodu ve filosofii jazyka.⁸² Hned v úvodních pasážích své dnes již klasické práce *Speech Acts* se Searle snaží podat důvody pro to, že jakákoli explicitní kritéria rozlišování mezi smysluplnými a nesmyslnými výrazy (či jejich užitími, výpověďmi) musejí být založena na předpokladu, že plnohodnotní členové komunikujícího společenství (rodilí mluvčí jazyka) musejí mít nějaké intuitivní znalosti o jazyce a jeho správném užití. Pokud bychom u členů jazykového společenství takovéto znalosti nepředpokládali, nemohli bychom rozlišit, která explicitní „operativní kritéria“ odpovídají „skutečnému“ správnému zacházení s daným jazykem, a která ne. Podobný transcendentální argument je ve filosofii jazyka běžný, stačí si připomenout pasáže třetí kapitoly věnované Wittgensteinovým úvahám o následování pravidla. Nyní se vraťme k Searlovi. Dovolte mi ocitovat poněkud delší úryvky ze zmíněných úvodních pasáží *Speech Acts*:

“How is it possible that when a speaker stands before a hearer and emits an acoustic blast such remarkable thing occur as:

⁸² Srov. Searle (1974, kapitola 1.)

the speaker means something; the sounds he emits mean something; the hearer understands what is meant; the speaker makes a statement, asks a question, or gives an order?” (Searle, 1974, s. 3.) “In sum, the form of argument which takes concept which is in usage and about which there is general agreement⁸³ – of a projective kind – about its applicability and says of that concept that it is somehow defective, because there are no criteria of a certain kind for its applicability, could never by itself establish that the concept was not understood or invalid. The most argument could show is that it is inappropriate to ask for criteria of the proposed kind. The tacit ideology which seems to lie behind these objections is that non-extensional explications are not explications at all and that any concept which is not extensionally explicable is defective. My argument is that the form of the argument is self-defeating. You could not know that a given extensional criterion failed without having some conception of what constituted success or failure.” (Ibid., s.10) “As a native speaker of English I know that ‘oculist’ is exactly synonymous with ‘eye doctor’, that ‘bank’ has (at least) two meanings, that ‘cat’ is a noun, that ‘oxygen’ is unambiguous, that ‘Shakespeare was a better playwright than poet’ is meaningful, that ‘the slithy toves did grye’ is nonsensical, that ‘The cat is on the mat’ is a sentence, etc. Yet I have no operational criteria for synonymy, ambiguity, nounhood, meaningfulness, or sentencehood. Furthermore, any criterion for any one of these concepts has to be consistent with my (our) knowledge or must be abandoned as inadequate. The starting point, then, for this study is that one knows such facts about language independently of any ability to provide criteria of the preferred kinds for such knowledge. Any appeal to a criterion presupposes the adequacy of the criterion and that

⁸³ Na tomto místě Searle diskutuje Quinův útok proti pojmu analytičnosti, což pro nás není nijak důležité. Podobně jako Searla mne zde zajímá obecná forma argumentu, tentokrát ovšem ne Quinova, ale právě Searlova.

adequacy can only be established by testing the criterion against examples such as these.” (Ibid., s.11)

Všimněme si, že Searle se při rozhodování, zda je ten který zvuk či ta která výpověď smysluplná, odvolává na jazykové intuice rodilého mluvčího a tvrdí, že jakožto rodilý mluvčí zkrátka ví, o jaký případ v dané situaci jde. Podstatné je, že měl-li by podat nějaké přesnější vymezení toho, kdo je tím rodilým mluvčím, musel by se uchýlit buď ke kruhu (rodilý mluvčí je ten, kdo ovládá příslušný jazyk tak, aby byl schopen rozlišit jeho výrazy na smysluplné a nesmyslné) nebo upadnout do nekonečného regresu (Jakožto rodilý mluvčí intuitivně ví, že rodilým mluvčím je ten, kdo intuitivně ví, co je smysluplný výraz jeho rodného jazyka atd.). Další a pro následující výklad nejpodstatnější námitkou by bylo, že podle Searla se intuice rodilého mluvčího daného jazyka, řídí nejen při podobném rozhodování, ale při justifikaci veškerých svých jazykových aktivit, internalizovaným souborem pravidel, jež mohou evidentně být soukromá. Searlův rodilý mluvčí je mluvčím, který může být docela dobře osamoceným.⁸⁴

Mohlo by se zdát, že rozlišování účelů definice významu je umělé, neboť sloužila-li by případná definice explanačnímu účelu, automaticky bychom mohli rozhodnout, zda ta která řada zvuků má či nemá smysl. (To si ostatně nejspíše myslel i Searle, jak je patrné z výše uvedeného.)

⁸⁴ Srov. dále tyto pasáže: “Speaking a language is engaging in a (highly complex) rule-governed form of behavior. To learn and master language is (*inter alia*) to learn and to have mastered these rules. (...) speaking as a native speaker, make linguistic characterizations of the kind exemplified above, I am not reporting the behavior of a group but describing aspects of my mastery of a rule-governed skill. And—this is also important—since the linguistic characterizations, if made in the same language as the elements characterized, are themselves utterances in accordance with these rules, such characterizations are manifestations of that mastery. (...) The ‘justification’ I have for my linguistic intuitions as expressed in my linguistic characterizations is simply that I am a native speaker of a certain dialect of English and consequently have mastered the rules of that dialect, which mastery is both partially described by and manifested in my linguistic characterizations of that dialect. (...) It is possible (equals not self contradictory) that other people in what I suppose to be in my dialect group have internalized different rules and consequently my linguistic characterizations would not match theirs. But it is not possible that my linguistic characterizations of my own speech, of the kind exemplified above, are false statistical generalizations from insufficient empirical data, for they are not statistical, nor other kinds of empirical generalizations, at all.” Searle (1974, s.12-14.)

Zkrátka ty zvuky vydané první hromadou, které budou mít příslušný efekt na druhou hromadu, budou považovány za smysluplné či mající význam, zatímco ty zvuky, které budou příslušný efekt postrádat (nevyvolají náležitou reakci), budou nesmyslné.

Takový vztah zde však neplatí, a to z několika důvodů. Hlavním je problematičnost požadavku „příslušnosti“ či „náležitosti“ v předchozí formulaci, který je nepostradatelný, neboť jistě ne každou řadu zvuků s jakýmkoli efektem budeme považovat za smysluplnou, a to proto, že jakýkoli zvuk (např. brždění vlaku) vydaný nějakou hromadou či emitorem má nějaký efekt (např. pískání v uších) na nějakou jinou hromadu (masa, kostí a tekutin, čehokoli) či recipienta, obsahuje-li tento nějaké funkční recepční ústrojí. Přesto neříkáme, že významem brždění vlaku je pískání v uších nebo že brždění vlaku je smysluplný zvuk.

Definici, kterou hodláme použít k *explanaci* tohoto jevu (nějaké zvuky mají nějaký význam, jiné ne), tedy musíme určitým způsobem omezit, a to třeba tak, že podáme přesnější vymezení toho, jaké hromady či jaké emitory a receptory přicházejí v úvahu, jaké zvuky (definované např. syntakticky jakožto správně utvořené formule) nás budou zajímat či jaké recepční ústrojí je vyžadováno atp. Problém spočívá v tom, že tato omezení se právě již řídí nějakými kritérii, která určují, jakým zvukům má smysl připisovat význam a u jakých nám pokus o něco takového přijde „zjevně“ absurdní. U příkladu s vlakem asi nikdo z nás váhat nebude, ale snadno můžeme narazit na sporné případy; stačí si za první hromadu dosadit Heideggera, za druhou hromadu Carnapa a za zvuk brždění zvuk německé věty „*Das Nichts nichtet.*“⁸⁵

A nejedná se samozřejmě pouze o zvuky a hromady masa, kostí a tekutin. Již to, abychom z různorodého množství událostí, popsatelných čistě fyzikalistickým jazykem (tedy všech událostí nám známého světa) vybrali ty, které stojí za explanaci a které tedy můžeme identifikovat jako potenciální nositele významu (znak, řada znaků, správně utvořené formule), vyžaduje aplikaci kritérii toho, které

⁸⁵ Případně si přečíst Carnap (1991).

fyzikální události za tyto potenciální nositele významu považovat (např. zvuky vět daného jazyka) a které ne (let ptáků, brždění vlaku).

V tomto ohledu je opět relevantní Searle, který tvrdí, že “[w]hen I take a noise or a mark on a piece of paper to be an instance of linguistic communication, as a message, one of the things I must assume is that the noise or mark was produced by a being or beings more or less like myself and produced with certain kinds of intentions. If I regard the noise or mark as natural phenomenon like the wind in the trees or a stain on the paper, I exclude it from the class of linguistic communication, even though the noise or mark may be indistinguishable from spoken or written words.” (Searle, 1974, s.16n.)⁸⁶ Nicméně, přestože Searle a jemu podobní by tento či podobný „nutný předpoklad“ nejspíše považovali také za nutnou podmínku toho, aby vůbec nějaké zvuky *byly* jazykem či potenciálními nositeli významu, je třeba zdůraznit, že jsou to právě tyto klasifikační podmínky kladené na čistě fyzikalisticky popsany přenos zvukových vln (nebo na cokoli jiné), které vymezují předmět zájmu toho kterého sémantika, ale stěží něco jiného; maximálně tedy můžeme tvrdit, že jde o nutnou podmínku toho, abychom ty které zvuky za potenciální nositele významu *považovali*.

Pokud bychom trvali na tom, že jde o nutné podmínky toho, zda ten který zvuk zkrátka nositelem významu je či není, tedy že máme vždy pevně stanovená kritéria toho, kdy aplikovat predikát „mít význam“ a kdy jeho doplněk, těžko bychom si poradili s některými problémy. Nakolik „více či méně podobné“ by měly být bytosti, jimž máme přisuzovat searlovské intence?⁸⁷ Musí vědec, který pomocí matematické

⁸⁶ Srov. též první větu slavné Davidsonovy eseje *Radical Interpretation*: “Kurt utters the words ‘Es regnet’ and under the right conditions we know that he has said that it is raining. *Having identified his utterance as intentional and linguistic* (kurzíva P. S.), we are able to go on to interpret his words: we can say what his words, on that occasion, meant.” (1984, s.125) Na Davidsona se ovšem nevztahuje námitka vznášená dále v textu, jeho důraz na aktivity interpreta při připisování významu je spíše souběžný s mojí kritikou Searla.

⁸⁷ Myšlenka, že původcem potenciálních nositelů významu musí být bytost nám podobná, či dokonce „sdílející s námi společnou formu života“, bývá často ilustrována tímto citátem z *Filosofických zkoumáních*: „Kdyby nějaký lev mohl mluvit, nebyli bychom s to ho chápat.“ (Wittgenstein, 1998, s.284.) Opustit dramatické příklady se lvy a

teorie informace Shannonova typu počítá, zda tzv. velrybí písňě splňují nutné podmínky toho být považovány za jazyk (např. dosažení určitého počtu bitů, který je nějaký kód schopen přenést za sekundu, abychom ho mohli považovat za jazyk), předpokládat nějaké velrybí intence, které jsou „více či méně podobné“ těm našim? Není lepší říci, že chce-li sémantik či jakýkoli teoretik pokoušející se vysvětlit nějaká pozorovatelná data pomocí pojmu významu, měl by přijmout mentalistický slovník obsahující výrazy jako „intence“, „záměry“, „racionální bytosti“ atp.? Tuto slabší formulaci bychom měli zvolit proto, že omezíme-li se na to, že budeme tvrdit něco o tom, jaký má vliv výběr podmínek bytí potenciálním nositelem významu na danou sémantickou teorii, tedy na otázky po existenci významů, které jsou té které teorii interní, namísto toho, abychom tvrdili něco o nutných podmínkách toho, co to je být významem jako takovým, vyhneme se protipříkladům, které se každému tomuto silnějším tvrzení samy nabízejí libovolným rozšířením klasifikace.⁸⁸

Není tedy lepší namísto toho, abychom tvrdili, že nutnou podmínkou toho, abychom k nějaké řadě zvuků přistupovali jako k potenciálnímu nositeli významu, je vidět za ním nějakého „více či méně“ racionálního původce s určitými záměry, tvrdit to, že sémantik, který se chce zabývat významem určitých zvuků (zde třeba mluvních aktů) zaujímá vůči emitorům těchto zvuků tzv. intencionální postoj, abychom užili výrazu D. Dennetta, který mu mj. umožňuje lépe předvídat další vyluzování těchto a jim podobných zvuků a dát jim tak nějaký smysl.

Není pak na místě se ptát: „Mohu zaujmout intencionální postoj vůči termostatu?“ Je-li zaujetí či nezaujetí intencionálního postroje vůči nějakému „předmětu“, bytosti či jevu, jehož chování chceme vysvětlit, pouze otázkou pragmaticky motivované volby toho, zda a nakolik mi

vymezit nějak přesněji, které aspekty této formy života či které podobnosti jsou relevantní a nutné pro úspěšné dorozumění, se však zdá být vysoce obtížnou záležitostí.

⁸⁸ Srov. např. s neutuchajícími spory, které se rozpoutaly nad otázkou, zda muž v čínském pokoji rozumí čínštině a zda tedy zná význam čínských znaků či zda čínštinu ovládá celý, internalizovaný či „spolknutý“ čínský pokoj atd., abychom zůstali u Searla. O jeho myšlenkovém experimentu s čínským pokojem viz Searle (1994), Picha (2004) či Cole (2004).

zaujetí tohoto postoje pomůže při vysvětlování a předvídání tohoto chování, neexistuje žádný důvod, proč bychom nemohli říci: „Když ta krabička zabliká tím červeným světýlkem, znamená to, že si *myslí*, že je tu zima.“ například tehdy, pokud chceme dítěti vysvětlit chování termostatu a nechceme ho obtěžovat složitým fyzikalistickým popisem rozpínavosti kovů za tepla atp.⁸⁹

Podobné argumenty, jako ty, kterým jsem se právě věnoval, se někdy používají k odmítnutí obdoby naturalistického omylu v sémantice. Jde o to, tvrdí se, že i v případě, kdy bychom jakožto interpreti či sémantikové měli k dispozici vyčerpávající fyzikalistický popis toho, jak probíhá komunikace mezi jedinci homo sapiens (ať už na biologické úrovni v nějaké takové formě, jako je Quinův popis toho, jak se od stimulů dostáváme ke svým složitým teoriím o světě⁹⁰ či na úrovni neurofyziologických procesů probíhajících v mozcích jedinců, kteří z makropohledu vypadají, jako by komunikovali), nemohli bychom vysvětlit, proč jsou některá tvrzení důvodem pro tvrzení jiná (obecněji: proč má pravdivost či nepravdivost nějakých tvrzení vliv na pravdivost či nepravdivost jiných tvrzení), stejně jako to, jaké byly záměry mluvčího, když prováděl ty a ty výpovědi. Tomuto tématu jsem věnoval příslušné části druhé a třetí kapitoly, zde tedy můžeme ponechat pouze tyto poznámky a přejít dále.

Zde postačí zdůraznit, že je to právě výběr souhrnu jevů, které je třeba vysvětlit, co vnáší do nejednoho sémantického sporu rozepře. To, zda jsou pro vysvětlení významu relevantní odkazy na záměry mluvčího pronášejícího nějakou výpověď, závazky, které na sebe pronesením této výpovědi bere či pouze pravdivostní podmínky věty, kterou v této výpovědi užije, je do značné míry ovlivněno tím, význam *čeho* chce sémantik vysvětlit. Je třeba zdůraznit, že tomu není naopak, tedy tak, že by nějaké pojetí významu mohlo být chybné jen proto, že nedokáže vysvětlit *všechny* případy, a tedy to, co je význam sám o sobě či co je *skutečně* význam. Proč by sémantik, který je ochoten opustit např.

⁸⁹ K intencionálnímu postoji a k podobným problémům připisování intencí srov. např. Dennett (2004).

⁹⁰ Viz. Quine (2002).

inferencialistickou teorií významu založenou na pravdivostních podmínkách tvrzení ve prospěch nějaké intencionalisticko-normativní teorie proto, že ta nová mu umožňuje vysvětlit jevy spjaté i s jinými mluvními akty, než s tvrzeními, neměl být ochotný zavádět nějakou ještě novější, např. psychoanalytickou sémantiku proto, že ta mu umožní vysvětlit třeba význam módních doplňků v pornoprůmyslu, jejichž užití se zajisté řídí jinými pravidly, než užití tvrzení v přírodních vědách či explicitních performativů v právní praxi?⁹¹ Není nic jednoduššího, než namítnout, že význam kulturních artefaktů (prádlo v pornoprůmyslu) parazituje na významu běžného jazyka či že výroky o jeho významu jsou v tomto jazyku alespoň vyjádřitelné. Totéž platí pro vztah mluvních aktů a tvrzení, neboť ty první jsou na ty druhé vždy převeditelné tak, že se podá výčet tvrzení, jež musejí být pravdivá (např.: „Jsou splněny ty a ty podmínky.“), aby byl příslušný mluvní akt platný.⁹²

Pointa příkladů spočívá v tom, že si musíme uvědomit, že je to právě účel klasifikace, který je pro zavedení jakékoli definice primární, a že jakékoli její explanační užití již nějakou, jakkoli hrubou klasifikaci předpokládá. V následujících úvahách se samozřejmě omezíme na jazyková vyjádření v běžném smyslu slova a budeme tvrdit, že je-li tedy

⁹¹ Srov. tato pasáž F. Gahéra: „Zjavnou nevýhodou sémantického holizmu je to, že princip kontextualizmu, ktorý sa v ňom akceptuje, sa nedá nejako zastaviť a svojou vnútornou dynamikou vedie neodvratne a nezastaviteľne od sémantického skúmania jazyka logickými prostriedkami k jeho skúmaniu zo sociálno-psychologicko-kultúrneho pohľadu.“ (In: Zouhar, 2006, s. 21) Jedinou skutečnou nevýhodou je ovšem to, že princip kontextualizmu nevyhovuje Gahérově teorii a neumožňuje jeho „čistě“ sémantické chápání významu, jinak na pragmatickém zkoumání jazyka není nic špatného.

⁹² Problém (ne)redukovatelnosti významu různých mluvních aktů na sobor tvrzení, popisujících podmínky, za nichž ty které mluvní akty jsou zdařené či nezdařené a tedy (ne)možnost redukce analýzy významu mluvních aktů na sémantiku založenou na pravdivostních podmínkách věty ilustruje např. tato Austinova pasáž: „Obecně to znamená totéž, jako když řekneme – dáváte-li přednost tomuto způsobu vyjádření –, že je nutné vyhovět jistým podmínkám, má-li být výpovědní akt zdařený: jisté věci musí být takové a takové. A zdá se být jasné, že musíme tudíž říci, že má-li být jistý performativní výpovědní akt zdařený, musí být jistá tvrzení *pravdivá*. (...) Můžeme říci něco podnětného o vztahu performativních výpovědních aktů k těmto tvrzením? Připomeňme si, že jsme v první přednášce řekli, že když říkáme ‚Slibuji‘, můžeme v jistém smyslu či jistým způsobem o spoustě věcí předpokládat, že jsou tak a tak, ale to je něco zcela jiného, než když řekneme, že výpověď ‚slibuji‘ je pravdivé či nepravdivé *tvrzení*, že tyto věci jsou tak a tak.“ (1976, s. 45. Cit. dle: Austin, 2000, s. 58)

primárním účelem definic významu rozhodnout klasifikační spory o to, zda je ten který jazykový projev smysluplný či není, pak nám žádná definice udávající nutné a postačující podmínky významu jako takového k ničemu není.

I za předpokladu, že bych zde pomocí nezpochybnitelného (či alespoň pádného) argumentu odmítl všechny dosavadní historické pokusy o definování významu jako takového, na což bych si samozřejmě netroufl, nebylo by mi to k ničemu. Šlo by totiž pouze o induktivní důkaz toho, že dosud zkrátka žádná smysluplná definice toho, čím význam *skutečně* je, podána nebyla. Vždy by ještě zbývala možnost, že v budoucnu někdo podá takovou definici, která by nároky, jaké na ni kladou či kladli filosofové, splňovala. Mojí ambicí zde bude ukázat, že principiálně není možné, aby byla nějaká takováto definice vůbec někdy podána, a že filosofové si tak mohou ušetřit námahu.

V případě, že by někdy vznikl spor o smysluplnost nějakého výroku či výpovědi, znamenalo by to, že definice, která by pokrývala všechny možné případy, a která by tedy byla definicí toho, čím význam, *skutečně* je, buď neexistuje, nebo není známa oběma svářejícím se stranám. V takovém případě by jistě bylo možné tu stranu, která by zastávala chybná, s touto definicí neslučitelná stanoviska, o této definici poučit. V případě, že by všichni byli s touto definicí obeznámeni, žádné klasifikační spory týkající se smysluplnosti nějakého výroku či nějaké výpovědi by zkrátka vzniknout nemohly. A zde právě leží kámen úrazu.

Jak jsem již poznamenal výše, Searlovy jazykové intuice toho mnoho nesvedou. Dokonce i v případě, že by jazykové intuice rodilých mluvčích opravdu byly poslední instancí⁹³ při rozhodování, zda je ta která věta smysluplná či není, byla by to instance slepá, neboť jsou to právě jazykové intuice dvou rodilých mluvčích, které jsou předmětem sporu, nejde-li tedy o spor, který vznikl pouze proto, že některá z jeho

⁹³ Nenechme se zmást tím, že Searle v citacích uváděných výše *neříká* těmto intuicím „kritéria“, neboť o nic jiného než o kritéria, na nichž bychom mohli založit naše rozhodování o smysluplnosti, nejde. Je to pouze jiný typ kritérií než kritéria extenzionální či operativní, jaká Searle kritizuje.

stran dostatečně neovládá daný jazyk.

Na co jiného by se však měla odvolávat definice, která by podala nutné i postačující podmínky jakéhokoli smysluplného užití nějakého výrazu? Na čem bychom takovou definici měli založit či testovat její platnost, pokud bychom předem neměli dána kritéria smysluplnosti? Jak bychom ověřili, zda je ta která definice adekvátní našemu zacházení s jazykem, pokud by již v tomto zacházení nebylo něco, co by odlišovalo, jaké zacházení s ním je smysluplné a jaké smysl postrádá? Tímto něčím přitom nemusí být nějaké explicitně formulované či dokonce formulovatelné kritérium, postačila by statistická pravidelnost v chování lidí, tedy to, zda ten který výraz či ten který způsob zacházení obvykle přijmou nebo většinou odmítnou jako nesmysl, případně ona již několikrát zmiňovaná implicitní kritéria, jimiž se řídí chování uživatelů jazyka. Tato definice by musela zohlednit buď to, jak se dosud příslušných sporných výrazů užívalo či dokonce to, jak se těchto výrazů užívá *správně*, tedy jaká jsou pravidla jejich správného užití.⁹⁴

Definici významu ovšem nemůžeme chápat tak, že by nějak odpovídala těmto implicitním kritériím, která aplikujeme, či pravidlům, jimiž se řídíme, když jakožto běžní mluvčí a posluchači jazyka klasifikujeme „tahy v řečových hrách“ na smysluplné a na nesmysly, a to prostě z toho důvodu, že *žádné* výroky nelze chápat jako reprezentace, natož pak definice. Definice jsou preskripce udávající, jak bude dále toho kterého výrazu v rámci té které teorie používáno, nic jiného. Definice *nereprezentují*, ale spíše *intervenují* do našeho běžného užívání jazyka a pokoušejí se ho nějak „zpravidelnit“, učesat či alespoň pochopit. Je-li ovšem primárním účelem definic významu rozhodnout klasifikační spory týkající se smysluplnosti a zároveň je jako smysluplná klasifikována jen ta výpověď, která splňuje definici, jsou-li tedy definice významu (chápané ať už jako zadání syntaktických pravidel či jako pragmatické intervence) určující pro to, co za význam budeme považovat a co ne, je zřejmé, že nám v nových sporných

⁹⁴ Na tomto místě opět stojí za to připomenout výše probíranou diskuzi Wittgensteinových úvah o následování pravidla.

případech nejsou takovéto definice k ničemu.⁹⁵

Ačkoliv je tedy pravda, že musíme znát význam slova „význam“ a mít určitá přesvědčení o významu, abychom mohli něco klasifikovat jako smysluplnou výpověď, k filosofické definici to má hodně daleko. Jsme v pokušení předpokládat, že všechny věci, o kterých tvrdíme, že mají význam, mohou být jako smysluplné klasifikovány pouze proto, že známe jejich společnou, esenciální vlastnost, jíž vyjadřujeme predikátem „mít význam“. Přestože se někdy klasifikační spory o smysluplnosti vydávají za spory o pravé povaze významu, jsou spíše vystavěny jako spory o řadě normativních otázek: například zda by měl daný výraz být přijat do skupiny výrazů považovaných za smysluplné racionálními bytostmi, jakými jsme my; tudíž, jak by se s ním mělo zacházet a jak na něj nahlížet. Normativní otázky nemohou být rozhodnuty deskriptivně, tím, že vytyčíme esenciální povahu významu. Nehledě na naturalistický omyl, který taková strategie předpokládá, tímto způsobem se jednoduše nevypořádáme se sociálními otázkami, které vyvstávají při většině klasifikačních sporů. Toto samozřejmě neznamená totéž, jako říci, že neexistuje žádná formálně adekvátní definice významu; pouze to, že i pokud by taková definice existovala, příliš toho nezmůže při řešení sporů, ke kterým byly definice navrženy. „Filosofické definice významu“ hrají při řešení sporů o smysluplnost pouze velmi malou roli a zajisté ne tu, jakou si filosofové obvykle myslí, že hrají. To, co mohou filosofové příležitostně dělat, je navrhopvat, jaké tahy by měly a neměly být povoleny v této debatě. Toto nicméně mohou činit pouze tehdy, když protagonisté sporu již souhlasí s jejich definicí. Jelikož ale klasifikační spory často vznikají právě proto, že tu žádná taková shoda neexistuje, nevede v takových případech odvolání se na definice k ničemu.

⁹⁵ Následující odstavec se z velké části skládá z parafrází výroků D. Novitze z jeho článku *Disputes About Art* (1996), který přestože se netýká definic významu, ale definic umění, inspiroval hrubou argumentační strukturu celé této kapitoly (za což jsem mu vděčný).

6. Závěr: Existuje filosofický problém významu?

Svého času byl veden spor mezi Ludwigem Wittgensteinem a Karlem Raimundem Popperem o to, zda existují filosofické problémy, přičemž ten první tvrdil, že žádné takové problémy neexistují, zatímco ten druhý tvrdil, že nejen že existují, ale že se mu dokonce některé podařilo vyřešit.⁹⁶ Já v této práci zaujímám kompromisní stanovisko, a tvrdím, že alespoň jeden problém není problém tehdy, pokud ho považujeme za problém filosofický.

V této závěrečné kapitole se tedy pokusím podat argument pro to, že existuje alespoň jeden filosofický problém, který žádným skutečným problémem není. Jediné, co by mohlo být označeno za troufalost, bude to, že se bude jednat o problém významu, který je, či alespoň v posledních letech byl považován mnoha filosofy za prominentní. Myslím si nicméně, jak bude patrné z následující argumentace, že ti, kteří se tomuto problému seriózně věnují a podávají alespoň smysluplné *pozitivní* pojetí významu, nejsou alespoň v tomto ohledu filosofové.

Nejprve tedy shrnu kostru celého argumentu, a teprve poté si letmo všimnu jeho jednotlivých kroků. Argumentace je naprosto primitivní:

- (P1) Jestliže je problém významu *filosofickým* problémem, pak je význam nevyjádřitelný.
- (P2) Cokoli je (princiálně) nevyjádřitelné, není skutečným problémem.
- (K1) Je-li problém významu filosofickým problémem, není žádným skutečným problémem.
- (Z) Existuje alespoň jeden filosofický problém, který není žádným skutečným problémem.

Nehodlám zde samozřejmě tvrdit, že predikátová logika prvního řádu je postačujícím nástrojem pro explikaci významu přirozeného jazyka. Je ovšem postačujícím nástrojem přehledného znázornění mé argumentace. Je-li někde chyba, pak ne v tom, že by predikátová logika

⁹⁶ Srov. Tvrď (1999, s. 3).

nebyla na analýzu významu dostatečně jemným nástrojem, ale v tom, že není dostatečně jemná moje argumentace.

Pokud je tento argument formálně v pořádku, nezbývalo by tomu, kdo jej chce vyvrátit, nic jiného než napadnout některou z jeho dvou premis.

Předpokládám, že nebude příliš problémů s druhou premisou, a proto se s ní vypořádám nejdříve. Jediným případem, kdy by tato premisa mohla být neplatná, by byl skutečný problém, který je zároveň nevyjádřitelný. Nehledě na to, co by zde měl znamenat predikát „být skutečným“, kdo by se mohl seriózně zabývat problémem, který je principiálně nevyjádřitelný? Neboť toto míníme predikátem *nevyjádřitelný*, na rozdíl od predikátu *nevyjádřený*. Problémů, které byly dosud nevyjádřené a někdo je vyjádřil jako první, známe poměrně dost.

Jak bychom poznali, že jde skutečně o problém, nedokážeme-li ho vyjádřit? Někdo, kdo by chtěl připustit nevyjádřitelné problémy, by asi chtěl tvrdit něco takového, že někde za hranicemi vyjadřovacích schopností našeho jazyka leží taková *sféra skutečnosti*, která je pro nás problematická a již stojí za to se zabývat. Toto je ovšem právě pozice, již se snaží hájit univerzalisté, kteří se snaží pomocí transcendentálního argumentu toho typu, jaký jsem probíral ve třetí kapitole, ukázat na takovouto sféru skutečnosti,⁹⁷ již musíme předpokládat, abychom vůbec mohli dát smysl našemu jazykovému chování.

Takto nějak by tedy šlo napadnout druhou premisu, ale já věřím, že principiálně nevyjádřitelné skutečnosti pro nás zkrátka nejsou (alespoň zajímavým) problémem. To, co lze jako problém řešit, je též v dosahu vyjadřovacích schopností našich jazyků a ne-li aktuálně, pak můžeme sestrojít takového jazyky, které budou pro řešení příslušných problémů adekvátní, jde tedy maximálně o problémy dosud nevyjádřené. Jak jinak, než jeho prostředky toto řešení provést či alespoň sdělit druhým, že a jak je vyřešen? Každopádně je snadné obrátit obdobný

⁹⁷ Omlouvám se za výraz „skutečnost“. V tomto případě je jeho užití jistě diskutabilní, ale pochybuji, že náš jazyk nám poskytuje nějaký lepší a konstruovat jej mi přijde v tomto případě zbytečné.

transcendentalistický trik proti jeho zastáncům a svalit zde břímě důkazu na ně. Pokud by chtěli tvrdit, že existují nevyjádřitelné problémy, jak zformulují svůj důkaz? Jak by nás měli přesvědčit o své pozici?

Přejděme tedy k první premise, která je mnohem zajímavější, neboť velkou roli v ní bude hrát to, o čem můžeme predikovat, že „je filosofickým“.

V rozporu s první premisou totiž bude každé takové pojetí významu, které bude význam považovat za filosofický problém a zároveň bude tvrdit, že význam je vyjádřitelný. Takových teorií můžeme ve filosoficko-sémantické literatuře najít vskutku mnoho, alespoň na první pohled. Velká část práce, jejíž čtení právě dokončujete, je ovšem věnována právě tomu, aby ukázala, že tvrdit tyto dvě věci zároveň nelze.

Jedním z důvodů, proč jsem nepsal historickou práci, bylo to, že ať už by byl výčet různých sémantických teorií, o nichž bych tvrdil, že žádná z nich není filosofickou v tom smyslu, že by podávala něco jiného, než redukci zkoumání významu na nějaké empirické či speciálně vědní zkoumání, jakkoli rozsáhlý, vždy by šlo pouze o induktivní důkaz, že dosud žádná taková teorie podána nebyla. Šlo by tedy každopádně o konečný výčet různých příkladů, v nichž neplatí predikáty „být problémem významu“, „být problémem filosofickým“ a „být vyjádřitelným“ o nějakém individuu současně. Aby však byl můj argument co k čemu, musel bych dokázat ne to, že dosud nebyla podána taková teorie, v níž by současně aplikovatelné byly, ale že není principiálně možné, aby tyto tři predikáty o nějakém individuu platili současně. A to je právě jedním z cílů, které jsem v této práci sledoval.

Nesnažil jsem se zde propagovat či zastávat nějakou konkrétní teorii významu, pouze poukázat na to, že neexistuje žádný specifický *filosofický* problém významu. Chce-li se tedy filosof zabývat významem, musí již vždy být současně filosofem vědy a reflektovat poznatky té které speciálně vědní disciplíny, která se významem zabývá. Chtěl-li by někdo namítnout, že filosofie je ale přece jedinou vědou, která nám může říci, která speciálně vědní disciplína či která sémantická teorie je

ta pravá povoláná k tomu, aby nám odhalila pravou povahu významu, aby nám řekla, co význam skutečně je, odpovíme mu otázkou: Jak by to však filosofie mohla udělat? Jaká kritéria má pro tato rozhodnutí? Proč právě ona by měla mít přístup k pravé povaze čehokoli, třeba významu?

Bibliografie:

- Austin, J. L. (1976): *How to Do Things with Words*. OUP, London; č. překlad: *Jak udělat věci slovy*. Filosofía, Praha 2000.
- Blecha, I. (2005): Jazykové hry a předjazyková zkušenost. *Organon F* 12, č. 1, s. 21–39.
- Brandom, R. B. (2001): *Making It Explicit*. HUP, Cambridge (Mass.).
- Carnap, R. (1950): *Empiricismus, sémantika a ontologie*. In: Carnap (1968), s. 221–241.
- Carnap, R. (1952): *Významové postuláty*. In: Carnap (1968), s. 242–251.
- Carnap, R. (1953): *Testovatelnost a smysl*. In: Carnap (1968), s. 30–91.
- Carnap, R. (1955): *Význam a synonymie v přirozených jazycích*. In: Carnap (1968), s. 252–269.
- Carnap, R. (1991): Překonání metafyziky logickou analýzou přirozeného jazyka. *Filosofický časopis* 39, č. 4, s. 623–643.
- Carnap, R. (1968): *Problémy jazyka vědy*. Svoboda, Praha.
- Čana, T. (2002): O „určitosti“ významu ve Skúmaniach. *Organon F* 9, č. 1, s. 46–63.
- Cole, D. (2004): Chinese Room Argument. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Davidson, D. (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford.
- Davidson, D. (2004a): *Problems of Rationality*. Clarendon Press, Oxford.
- Davidson, D. (2004b): *Subjektivita, Intersubjektivita, Objektivita*. Filosofía, Praha.
- Dennett, D. (2004): *Druhy myslí. K pochopení vědomí*. Academia, Praha.
- Duží, M. (2006): Anafora a význam (Sémantický či pragmatický problém?). In: Zouhar (2006), s.99–136.
- Evinne, S. (1991): *Donald Davidson*. SUP, Stanford.
- Frege, G. (1992): O smyslu a významu. *Scientia et Philosophia* 4, s. 33–75.
- Frege, G. (1994): Myšlenka. *Scientia et Philosophia* 6, s. 50–75.
- Frege, G. (2000): O pojme a predmete. *Organon F* 7, s. 29–39.
- Gahér, F. (2006): Demarkačná čiara medzi logickou sémantikou a empirickými teóriami „významu“. In: Zouhar (2006), s.15–32.
- Glombiček, P. (2003): Co je to soukromý jazyk? *Organon F* 10, č. 2, s. 123–147.
- Grice, P. (1993): *Studies in the Way of Words*. HUP, Cambridge (Mass.).
- Hacking, I. (1983): *Representing and Intervening*. CUP, Cambridge.
- Hampshire, S.: Are All Philosophical Questions Questions of Language? In: *Proceedings of the Aristotelian Society*. Supplementary Volume XXII, 1948, s. 31–48; č. překlad in: Oravcová (1992), s. 88–99.
- Heijenoort, J. van (1967): Logic as Calculus and Logic and Language. *Synthese* 17, s. 324–330. Těž in: Hintikka (1997), s. 233–239.
- Hintikka, M. B. & Hintikka, J. (1989): *Investigating Wittgenstein*. Basil Blackwell, Oxford.
- Hintikka, J. (1997): *Lingua Universalis vs. Calculus Ratiocinator*. Kluwer, Dordrecht.
- Kamhal, D. (2003): *Význam a jazyková prax*. UP, Olomouc.
- Khelentzos, D. (2004): *Semantic Challenges to Realism*. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Kořátko, P. (1997): Význam a konvence. *Filosofický časopis* 45, č. 4, s. 559–583.
- Kořátko, P. (1998): *Význam a komunikace*. Filosofía, Praha.
- Kořátko, P. (2003): Putnam o výrazech pro přírodní druhy. *Filosofický časopis* 51, č. 6, s. 999–1005.
- Kořátko, P. (2004): Přírodní druhy podruhé. *Filosofický časopis* 52, č. 2, s. 299–306.
- Kořátko, P. (2005): Realismus a jazykový konstruktivismus. *Organon F* 12, č. 4, s. 377–396.
- Kripke, S. (1982): *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Blackwell, Oxford.
- Kripke, S. (2002): *Pomenovanie a nevyhnutnosť*. Kalligram, Bratislava.
- Marvan, T. (1997): Spor o povahu jazyka: Davidson a Dummett. *Filosofický časopis* 45, č. 4, s. 585–595.
- Materna, P. (2000): *Svět pojmů a logika*. Filosofía, Praha.
- McDowell, J. (1984): Wittgenstein on Following a Rule. *Synthese* 58, s. 325–363. (paginace v textu dle reprintu in: Moore, A. W. (ed.): *Meaning and Reference*, Oxford, 1993.)
- Mik, D. (2000): Davidsonova revize Quinovy naturalizované epistemologie, *Aluze*, č. 1, s. 122–137.
- Novitz, D. (1996): Disputes About Art. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 54, No. 2., s. 153–163.
- Oravcová, M. (ed.) (1992): *Filozofia prirodzeného jazyka*. Bratislava, Archa.
- Peregrin, J. (1992): *Words and Worlds*. UK, Praha.
- Peregrin, J. (1998a): *Úvod do teoretické sémantiky*. UK, Praha.
- Peregrin, J. (1998b) (ed.): *Obrat k jazyku: druhé kolo*. Filosofía, Praha.
- Peregrin, J. (1999a): *Význam a struktura*. OIKOYMENH, Praha.
- Peregrin, J. (1999b): Pragmatization of semantics. In: Turner, K. (ed.): *The Semantics/Pragmatics Interface from Different Points of View*. Elsevier, North-Holland, s. 419–442.
- Peregrin, J. (2003): *Filosofie a jazyk*. Triton, Praha.
- Peregrin, J. (2003): Dvě úrovně sémantiky. *Filosofický časopis* 51, č. 4, s. 547–565.
- Peregrin, J. (2004a): Ještě jednou o dvou úrovních významu. *Filosofický časopis* 52, č. 1, s. 117–121.
- Peregrin, J. (2004b): Tak ještě jednou o Putnamovi, dvou úrovních významu, přírodních druzích... *Filosofický časopis* 52. Paginace odkazů v textu dle: <http://jarda.peregrin.cz/> [online, citováno dne 18. 6. 2005]
- Peregrin, J. (2005a): Co je to sémantika? In: P. Sousedík (ed.): *Jazyk, logika věda*, Filosofía, Praha, s. 51–62. Paginace odkazů v textu dle: <http://jarda.peregrin.cz/> [online, citováno dne 18. 6. 2005]
- Peregrin, J. (2005b): *Kapitoly z analytické filosofie*. Filosofía, Praha.
- Peregrin, J., Sousedík, S. (1995) (eds.): *Co je analytický výrok?* OIKOYMENH, Praha.
- Peregrin, J., Svoboda, V.: *Pragmatist in a Babylonian library*. <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/PDFtxt/471.pdf>. [online, citováno dne 18. 6. 2005]
- Picha, M. (2004): Squeezing Searle. *Filosofický časopis* 52, č. 5, s. 721–734.
- Putnam, H. (1973): Meaning and Reference. *The Journal of Philosophy* 70, č. 19, s. 399–711.
- Putnam, H. (1974): The Refutation of Conventionalism. *NOÛS* 8, s. 25–40.
- Putnam, H. (1979): Reply to two realists. *The Journal of Philosophy* 79, č. 10, s. 575–577.
- Putnam, H. (1981): *Reason, Truth and History*. CUP, Cambridge.

- Putnam, H. (1994): The Question of Realism. In: Putnam, H.: *Words and Life*. HUP, Cambridge, (Mass.), s. 295–312; č. překlad in: Peregrin (1998), s. 175–193.
- Reimer, M. (2003): *Reference*. In: Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Rorty, R. (2000): *Filosofia a zrkadlo prírody*. Kalligram, Bratislava.
- Rorty, R. (2002): Metafilozofické nesnáze filozofie jazyka. *Aluze* 5, č. 1 & č. 2, s. 117–144 & s. 128–142.
- Russell, B. (1905): On denoting. *Mind* 14, s. 479–493; č. překlad: O označení. In: Russell (1967), s. 19–49.
- Russell, B. (1967): *Logika, jazyk a věda*. Svoboda, Praha.
- Russell, B. (2001): Poznání založené na obeznámenosti a poznání založené na deskripci. *Filosofický časopis* 49, č. 5, s. 755–770.
- Searle, J. R. (1958): Proper names. *Mind* 67, s. 166–173.
- Searle, J. R. (1974): *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. CUP, Cambridge.
- Searle, J. R. (1994): *Mysl, mozek a věda*. MF, Praha.
- Sellars, W. (1974): Meaning as Funcional Classification. *Synthese* 27, s. 417–437; č. překlad in: Peregrin (1998), s. 85–106.
- Sousedík, S. (1998): O čem mluvíme v negativních existenčních výrocih? *Organon F* 5, č. 4, s. 325–345.
- Sousedík, S. (2001): Tichého kritika kauzální teorie vlastního jména. *Filosofický časopis* 49, č. 5, s. 745–752.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/> [online, citováno dne 19. 6. 2006]
- Tondl, L. (1966): *Problémy sémantiky*. Academia, Praha.
- Tondl, L. (1996): *Mezi epistemologií a sémiotikou*. Filosofie, Praha.
- Tondl, L. (1997): *Dialog*. Filosofie, Praha.
- Tvrď, F. (1999): *Teorie významu a pojem pravdy. Filosofie jazyka v Inquiries into Truth and Interpretation Donalda Davidsona*. UP, Olomouc (diplomová práce).
- Urmson, J. O.: The History of Analysis. In: Rorty, R. (ed.): *The Linguistic Turn*. Chicago and London, The University of Chicago Press 1967, s. 294–301. ; č. překlad in: Oravcová (1992), s. 195–204.
- Quine, W. V. O. (1951): Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review* 60, s. 20–43; č. překlad in: Peregrin, J., Sousedík, S. (eds.) (1995), s. 77–99.
- Quine, W. V. O. (1968): Ontological relativity. *The Journal of Philosophy* 65, č. 7, s. 185–212; č. překlad in: Peregrin, J. (1998), s. 49–82.
- Quine, W. V. O. (1994): *Hledání pravdy*. Hermann & synové, Praha.
- Quine, W. V. O. (2002): *Od stimulu k vědě*. Filosofie, Praha.
- Valenta, L. (2003): *Problémy analytické filosofie*. Olomouc, Olomouc.
- Wittgenstein, L. (1993): *Tractatus logico-philosophicus*. OIKOYMENH, Praha.
- Wittgenstein, L. (1998): *Filosofická zkoumání*. Filosofie, Praha.
- Zouhar, M. (2006) (ed.): *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. FÚ SAV, Bratislava.